پښتو ښوارلس سوه کاله پخوا

لیکوال

اروانباد علامه عبدالحی حبیبي

Ketabton.com

د کتاب ځانګړني:

د کتاب نوم:	**پښتو خوارلس سوه کاله پخوا**
ليکوال:	علامه عبدالحی حبيبي
د خپرونو لړ:	(۴)
چاپکال:	۲۰۰۵م
چاپ ځای:	يونايټيډ پريس، کوټه
کمپوز، ډيزاين:	د پښتو ادبي غورځنګ اداره
خپرندوی:	**پښتو ادبي غورځنګ کوټه**

تړون

د مطيع الله روهيال په نوم چې د لوی استاد علامه عبدالحی حبيبي په سلګونو مقالې راټولې کړې او دهغه جملې څخه يې په لسګونو مقالو ته کتابي بڼه ورکړې ده.

د سریزې پر ځای

د پښتو اکاډمۍ پېښور مجله "پښتو" پخوانۍ ګڼې چې د لوی استاد اروانباد پوهاند علامه عبدالحي حبيبي يوه اوږده علمي او څېړنيزه مقاله د پښتو ادب يو ورک څپرکی (پښتو څوارلس سوه کاله پخوا) تر سرليک لاندې پکښې چاپ شوې وه، په لاس راغلې، څنګه چې مې دغه مجلې سره واړولې او د مقالې ځينې برخې مې ولوستلې نو د هغو څو کرښو لوستلو دې ته وهڅولم چې دغې ارزښتناکې مقالې ته بايد کتابي بڼه ورکړم.

د لوی استاد دا علمي او څېړنيزه مقاله د نوموړي اکاډميک مرکز په خپرېدونکې درې مياشتنۍ "پښتو" مجله کښې په لومړي ځل د ۱۹۶۰م کال د جنوري-دسمبر په ګڼه کښې پر يوه ځای د مجلې د لسم مخ څخه تر څلورپنځوسم مخ پورې خپره شوې ده، د يادولو وړ ده چې هغه وخت د دې مجلې چلوونکی خيال بخاري او نګران يې مولانا عبدالقادر وو. د ټول کال ګڼې يې يعنې څلور واړه يې د يوې ګڼې په بڼه چاپ شوي دي د مقالې سره د ادارې له خوا دغه څو کرښې ليکل شوي دي، چې دلته يې راوړم، "ښاغلی عبدالحی حبيبی موږ ته دا

علمي او تحقيقي مقاله پروسږ کال د اگست په مياشت کښې رااستولے وه موږ د ښاغلي حبيبي په رسم الخط په ځاے پرېښودے دے او ډېرے گوتے مو پکښې نه دي وهلي" (اداره) هم دغه رنگه دا مقاله دويم وار په همدې مجله کښې د ادارې لخوا خپره شوې چې دغه څو کرښې د ادارې له خوا پرې ليکل شوي دي، "د خداى بخښلي عبدالحي حبيبي دا مقاله څه دپرش کاله وړاندې دے ادارے شائع کړے وه اوس يې دوباره په دے غرض بيا شائع کوې چې ښاغلي لوستونکي د پښتو او پښتنو د اصل نسل پحقله کوم تپوسونه کوي د هغو په باره کښې څه جواب ترلاسه کړې دے،سره سره به اداره دهغو محققينو ليکونه هم وخت په وخت که خير وي شائع کوي څوک چې د حبيبي صاحب د نظرياتو سره اتفاق نه لري" (اداره)

د پښتو مجلې چلوونکو دغه مقاله دويم وار په څلورو گڼو کښې بشپړه خپره کړې چې لومړۍ برخه يې د ۱۹۸۹م کال د اپرېل په گڼه، دويمه برخه يې د ۱۹۸۹م کال د مئى، جون په گڼه، درېيمه برخه يې د ۱۹۸۹م کال د جولائي، اگست، سيپتمبر په گڼه، او څلورمه برخه يې د ۱۹۸۹م کال د اکتوبر، نومبر، دسمبر په گڼه کښې بشپړه چاپ شوې ده، هېره دې نه وي چې هغه وخت د "پښتو" مجلې نگران محمدنوازطاهر و، او چلوونکي يې ډاکټرراج ولي شاه خټک او پېغله سلمى شاهين وو.

د لوى استاد د مقالو او آثارو په کتابي شکل او دوهم ځل چاپېدو کښې پښتانه زلميان په پوره ډول نه وو بريمن شوي، چې د مرگ استازي د دې پراخي سيمې او درست پښتون پر کور باندې يو بل ستر او نه جبرانېدونکي ناورين مېلمه کړ.

د اروانباد لوى استاد اوسمهاله ځاى ناستي اکاډميسن پوهاند علامه رشادبابا يې را څخه بېل او د تل لپاره يې د هغوى د پوهنيزو او څېړنيزو پېرزوينو څخه بې برخي کړو.

کندهاري زلميانو تر زياتي کچې د لوى استاد علامه حبيبي د آثارو چاپ ته ملا تړلې چې تر زياتې اندازې کاميابه هم دي. خو د يادولو وړ ده چې اوس د پښتو ژبې د نور چوپړ په څنگ کښې د ټولي پښتونخوا د ليکوالانو دا دنده ده چې د نومړو پوهانو (لوى استاد اروانباد علامه حبيبي او اروانباد علامه رشادبابا) آثار چاپ کړي.

د لوى استاد دا علمي او څېړنيزه مقاله "پښتو څوارلس سوه کاله پخوا" په دې نيت د کتاب په بڼه کښې چاپوو، چي يوې خواته د لوى استاد څه نا څه حق پر ځاى شي او بل د پښتو ادب دغه ورک څپرکى په کتابي ډول مينه والو ته وړاندې کړو، ما چي کله دغه مقاله څو واره ولوستله نو دې نتيجې ته ورسېدم چې دغه ارزښتناکه مقاله بايد پخوا لا په کتابي بڼه چاپ شوې واى، ما هڅه کړې چي د لوى استاد اروانباد علامه حبيبي دغه ارزښتناکه مقاله په خپله اصلي بڼه کښې تاسو ته وسپارم، خداى شته چي ترکومه حده زه د لوى استاد له نشر سره

بلد یم، نو مي د دې مقالې ځیني توري که څه د املاء په حواله او که څه نوره لاس وهنه پکښې شوې وه، نو مي د لوی استاد د نورو څېړنیزو لیکونو په رڼا کښې اصلي بڼې ته بېرته راړولې ده. اوس دغه دی ستاسو په لاسو کښې د لوی استاد یو بل اثر "پښتو څوارلس سوه کاله پخوا" پروت دی لوستلو او پخپلو لیکونو کښې یې د یو موثق ماخذ په توګه د کارولو بلنه درکوم.

په پښتني مینه

محمدصادق ژړک
پښتو ادبي غورځنګ، کوټه، پښتونخوا

.د پښتو ادب یو ورک څپرکی

پښتو څوارلس سوه کاله پخوا

د بغلان ډبر لیک، د روزګان ډبرلیک، د غزني لویکان

د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړی ټوک څوارلس کاله پخوا مالیکلی او چاپ کړی و، خو دویم ټوک یې اوس پښتو ټولنې چاپ کړ، مګر افسوس چې دا چاپ بالکل ناقص او نیمګړی دی، او د کتاب نیمه برخه هم نه لري.

د پښتو ادبیاتو تاریخ دویم ټوک ډېر نوي تحقیقات او ادبي پلټنې لري، چې تر اوسه* به چاته معلومه نه وي، او ښایي چې دغسې هم پټې پاتې شي، او زمانه یې د لیکونکي سره سره د عدم کندې ته لاهو کا، مګر واخلئ له دې کتابه دا یو څپرکی تاسو پخپله "پښتو" کښې خوندي کړی، ګوندي د زلمو پکار ورشي، او د پښتو په آینده پلټنو کښې د دوی رهنما وي.

ګمان مبر که بپایان رسید کار مغان
هزار باده ناخورده در رګ تاکست

کراچي ۳۰ جولایي ۱۹۶۰ حبیبي

یو زر څلور سوه کاله پخوا، یعني د اسلامي دورې په لومړنیو پېړیو کښې د کابل او هندوکش په درو، او د پښتونخوا په ښارونو کښې ځیني محلي د شاهانو کورنۍ پاتي وې چې دوی د هغو پخوانو هفتالیانو (ابدالیانو) او هونانو (خانانو) او کوشانیانو بقایا وو، او غالباً دا ابن خرداذ به: کابلان شاه او د بامیان شیران شاه، او د زمینداور داوران شاه[1] او د زوال هفتالي (ابدالي) چې له دوی څخه د مهرګل (میر کهول) کتیبه د روګان په دره شالي کښې شته، دا ټول سره خپلوان وو.

د دغو شاهي کورنیو تاریخ ښه نه دی معلوم، فقط له ځینو سکو څخه د دوی یوڅو نومونه موږ پېژنو، او دا هم نه ده ښکاره، چې د دوی ژبه څه وه؟ خو رسم الخط یې یوناني، اوسره د اناګري، یا کله منګلي هم وو[2].

دلته د دې شاهي کورنیو اصل او تاریخ او وقائع لیکنه مقصد نه ده، بلکې د دوی د ژبې څرک ایستل مو پکار دی، او ځکه چې دغه شاهان د پښتونخوا په زړه او زابلستان کښې

[1] المسالک الممالک د ابن خرداذ به، ص. ۱۷۰ د لیډن طبع.

[2] د پیښور موزیم په ډېرلیکونو کښې پرې یو منګوی خط هم سته، چې د هونانو (خانانو) د عصر دی.

اوسېدل، نو که د دوی ژبه پښتو نه وه، ایا کومه بله ژبه وه؟ او هغه ژبه څه شوه؟

دا معقوله خبره نه ده، چې د یو قوم ژبه، په یوه وار ورکه او مړه او تر خاورو لاندې شي، که کومه ژبه هم مري، دا کار قرنونه غواړي، نو موږ په ټینګه ویلای شو، چې د دغو خلکو ژبه به یا پښتو وه یا یوه لهجه، چې هغه به هم ډېره پښتو ته نږدې وه.

د دې تاریخي کشالې د حل کولو او سپړدلو لپاره چې کوم دلائل او مثبت سندونه زه لرم، هغه دلته په تفصیل سره لیکم.

(۱) د بغلان ډبر لیک

بغلان د کابل شمالي خوا ته د پخواني تخارستان په سیمه کښې ۴۴۱ کیلومتره له کابله لیري دی، او دا یو ډېر قدیم د مدینت مرکز و، او دلته اوس د اروپا یوهان په کیندنو او پلټنو بوخت دي، چې د یو لوی زاړه معبد نخښې یې تر مځکي لاندې موندلي دي او له دې پخواني معبده چې غالباً به اورتون (آتشکده) و، په یوناني خط او ژبه یا په یوناني خط او بله محلي ژبې لیکونه پیدا شوي دي، چې تر اوسه د دې کتیبو

د محلي ژبې ليکونه نه دي لوستل شوي، او نه ده معلومه چي هغه کومه ژبه وه؟

خو داسي ښکاري چي په عيسوي لومړيو پېړو کښي (دوه زره کاله تر اوس دمخه) لا هم هلته د اور پرستش جاري و، او په بغلان کښي د سره کوتل پر غونډۍ چي له پل خمري څخه ۱۵ ميله د ايبک خواته پروت دی، يوه آتشکده کشف شوې ده.

فرانزالشيم روټ شنتل جرمني پوهاند د بغلان د ليک يوڅو ليکي لوستي دي، چي په يوناني خط دي، او يوه جمله يې داسي ده "کيردومي بغولانګ"[۳].

پروفيسر هننګ جرمنی وايي: چي په دې کتيبه کښي د بغلان قديم نوم بغولنګ دی، چي سغدي شکل يې بغدنګ يا بغدنج و، دال په لام تبديل شو، او آخرني جز (انګ) په (آن) واووښت، او بغلان څني جوړ شو، او په زړه پارسو کښي هم (بغدانګه) د آتشکدې او اورتون معنی لرله[۴].

اوس به موږ دا کلمه تحليل کړو: بغه يا بګه په ټولو قديمو آريايي ژبو کښي د (خدای) نوم و، د اوستا: بغه، د زړې پارسو: بګه، د سنسکرت: بهګه، د روسي: باګو ټول له دغه اصله دي، او دا لغت په قديمو نومو کښي خو لا ډير دی، لکه: بغ پور (معرب يې فغفور دی، يعني د خدای زوی) بغستان

[۳] د شرق او غرب ايتالوی مجله ـ نومبر ۱۹۵۷ م.

[۴] اريانا. اسد ۱۳۳۶ ش.

(بيستون، يعني د بغ ځای) بغداد بغشور، بغنی، بغلان (د ښارونو نومونه) بغان يشت (د استا يو څپرکی) بغار (په بهسود د ايزنګی کښي) بغاوي (سرپل کښي) بغک (سمنګان کښي) بغيار (وادي کرم).

په پښتو کښي دا کلمه اوس هم شته، خو شکل يې د اوستا په رنګ (بغه) نه دی بلکې د داريوش د بيستون د ليک په ډول بګه [۵] ته نږدې دی.

بګ، اوس لوی او عظيم ته وايي، چي د خدای صفات دي، وايي پلانی بګ سړی دی، يعني لوی دی، قوي دی، توانا دی، ښايي چي بغه يا بګه هم له صفاتي اسماوو څخه و نه ذاتي، او وروسته د اسم ذات په ډول مشهور شوی وي، لکه رحمان، غفور او نور صفاتي اسماءالله.

د پښتو دا قديم (بګ) هم په ځينو پخوانو نومو کښي تر اوسه سته، لکه: بګرام، بګرامی (کابل) بګل (هرات) بګلا (غزنی) بګ لک (دايزنګی) بګه پای (تالقان) بګی (ترنک).

اما د کليمې دويم جز (انګ) هم د قديمو ښارو د نومو په پای کښي ډېر وينو، مثلاً: سالنګ (د کابل شمال ته دره) يکاولنګ (په دايزنګي کښي)، ښبلنګ (د هلمند د ناوې ښار، الي شنګ (د لغمان يوه دره)، اولنګ (د سالنګ په مينځ کښي) مستنګ (بلوچستان کښي)، زرنګ (د سيستان ښار)، پوشنګ (د

[۵] يسنا ۱ تا ۲۰۴.

هرات غربي خوا ته)، گيرنگ (د مرويو ښار)، وررنگ (د غور يو رباط) چي عربي جغرافياوالو دغه اخيرني جز (انگ) په (انج) اړولی، او دا ښارونه يې پوشنج، بشلنج، مستنج، زرنج، جيرنج، هم ليکلي دي،[۶] او لکه پروفيسر هننگ چي وايي: دغه (انگ) او د عربو (انج) د آتشکدې معنی لرله، او د بغولنگ اوسنی کشف شوې آتشکده يې هم ښکاره دليل دی، او د کابل او هندوکش د درو کوم پاچهان چي د اسلام د ظهور په پېړيو کښي وو، د اکثرو پر سکو هم اورخانې ليکلي شوي دي.

دغه انگ (آتشکده او اور) وروسته په پهلوي ژبه اتهر، آذر بلل شوی دی، چي معنی يې هغه (اور) ده، د بندهش په ۱۷ فصل کښي درې لوی آتشکدې يادي شوي دي، چي يوه (آذر فروبغ) نومېده، او د دې آتشکدې ځای د کابل پر "روښان غره" وو.[۷]

که څه هم په يقيني ډول نه ده معلومه چي دا "روښان غر" چيري و، خو د نامه له پهلوي شکله چي هغه قديم انگ په پهلوي آذر او د بغ کليمې لري، بايد دا ووايو، چي هغه به دغه د بغلان آتشکده وه، او ښايي چي بغلان لکه اوس په هغو وختو کښي هم له کابله سره مربوط و.

(۶) احسن التقاسيم ص ۳۰۶ تا ۳۱۲- اسطخری، ص ۲۳۹.
(۷) يسنا ۱ تا ۱۳۲.

په هر صورت دغه (انگ) يقيناً د اور معنی لرله، او اورتون او آتشکده هم انگ بلل کېده، وگورئ په اوستا کښي د ژانگه (د ژ يعني بد، انگه يعني اور) چي د وهيشته (بهشت) مقابل او ضد و، او دغه اوسنی کلمه (دوږخ) هم له دې څخه جوړه شوه.[۸]

ځکه چي د اور پرستش د زردشت له عصره بيا تر اسلامه پوري څو زره کاله، د اباسين او آمو او دجلې تر منځ د خلکو عام دين وو، او په هر ځای کښي اورتونونه وو، نو دغه (انگ) د اکثرو ښارو په پای کښي دلالت کوي، چي هغه ځايونه د آتشکدې او معبد په نامه مشهور شوي دي.

په پښتو کښي (انگ)

په پښتو کښي د (انگ) دغه زړه ريښه تر اوسه هم ليدله کيږي: انگار او انگاره ډېر سره او گوته اور ته وايي، چي د کليمې لومړی جز (انگ) دی، انگل هم په پښتو شور او حدت او تيزي ته وايي، چي د اور صفات دي، د دې کليمې اول جز هم (انگ) دی، او لام له ظرفي اداتو څخه و، لکه بورجل، کتل، زاول، کاول، انگازه هم د تيزی او حدت په مناسبت په اول سر کښي (انگ) لري، انگولا هم د تېز او سوځونگي رغ دی، ښايي چي د انگريزي Anger (خښم) او Angry (خښمناک) هم د حدت

(۸) يشتها ۲ تا ۱۷۰.

او تېزوالي په مناسبت دغه ريښه ولري، او Angel (فرشته) د رڼا او روښنايي په مناسبت هم له دغي ريښې څخه وي.
د ملا فيض الله کاکړ په شعر کښي دا کلمه عيناً داسي راغلې ده.

زړګی بند کړمه په منځ د پانړو پړانګ
سوځي زړه لکه پيلوځی په بلانګ

دا بلانګ مرکبه کلمه ده. بل (مشتعل، بلېدونکي) انګ (اور يعني) بل اور.
دلته دا خبره هم بايد هېره نه کړو: چي د بغولنګ (سغدي بغدنګ، او د زړې پارسو بغدانګه) د بغ او (انګ) تر مينځ يو (د) هم شته. چي دا دال په پښتو کښي هم کله په لام اوړي لکه: ديواز = ديوال. غربيل = غلبيل او نور. نو دغه نوم په اصل کښي (بغو د انګ) و. او دا (د) د پښتو اضافي دال دی، چي اوس يې موږ تر مضاف اليه دمخه وايو: (د بغو انګ) يعني د (خدای اور) نو د پښتو د ابدال پر اصولو سم. دغه (بغودانګ = بغدنګ) بغولنګ شو. اما ورسته د دغي کليمې (انګ) په (آن) واوښت، او دغه (آن) هم د ځايو په نومو کښي تر اوسه مستعمل دی، مګر دا تحول وروستنی دی، مثلاً: ګلران (هرات) شملان (هلمند) بغلان (هغه زوړ بغودنګ) او داسي ډېر د ځايو نومونه چي آخر ته يې (آن) راځي.

د دې خبري يو بل تاريخي ټينګ دليل هم سته، چي په چيني کتابو کښي د بدخشان نوم تر ميلاد دوه قرنه دمخه (تسه - نګ - لنګ) راغلی، او بيا د (۶۳۰ع) کال په شاوخوا کښي هيوان تسنګ پخپله سفرنامه کښي (پو - تو - جنګ - نه) او بيا په يوان شي کښي (به - ده - هه - شنګ) ذکر سوی دی،[۹] چي د (انګ) ټوټه وروسته په (آن) بدله شوې او بدخشان سوی دی.
بل مثال يې دا دی، چي د ګوزګانان په غرو کښي يو ځای سنګ چارک سته چي دغه سنګ هم پخوانو جغرافياوانو (سان) راوړی دی.[۱۰]
له دې څېړني څخه تاسوته ښکاره سوه، چي د بغودنګ يا بغلان درې کليمې (بغو - د - انګ) په پښتو کښي زړې ريښې لري، او اوس هم دا درې سره کليمې مستعملي او ژوندۍ دي، نو دا نوم په خپل پخواني شکل بالکل پښتو دی.
اوس چي تاسوته د بغودنګ، بغولنګ، بغلان زړې ريښې په پښتو کښي ښکاره سوې، نو په زه دا هم ووايم، چي د بغلان د آتشکدې د ليک، نوري ويلي شوي کليمې هم پښتو دي.

[۹] په چيني کتابو کښي د منځنيو پېړيو پلټنې، د پترچ ميدد تاليف، د لندن طبع ۱۸۸۷م.
[۱۰] اصطخري، ص ۲۷۰، حدودالعالم ص ۱۹ تا ۶۰.

کیردو - مې:

دا کلمه هم دوې ټوټې ده: کیر دو - م له (کیردو) څخه په مړ صوتي تغیر اوسنی پښتو (کړی دی) جوړیږي، دا نکته مه هېروئ: چي پښتانه د صوتي حروفو په تلفظ کښي ډېر سره مختلف دي، خو زما په خیال هغه تلفظ چي د غرو پښتانه یعني اپریدي او وزیر او مسید او وردگ یې کوي. پخواني تلفظ ته نږدې دي، ښارو ته نږدې ژبې ډېري مهذبې او تراشلي سوي دي، د بیستون د کتیبې د صوتي حروفو تلفظ هم د دغو قبیلو تلفظ ته نږدې و، او د بغلان د لیک د ږغیزو توریو ږغونه هم دغسي دي.

(کړی دی) د غرو پښتانه تر اوسه هم په مختلفو لهجو ادا کوي: کاکړان وایي: (کړې ده) ځیني پښتانه یې (کیړده - کیړایي دو - کیړیه ده) او ځیني یې کټ مټ هغه (کیړدو) وایي.

وروستنی (مې) منفصل فاعلي ضمیر دی، چي هم په پښتو کښي ژوندی او مستعمل دی، او تر مفعول وروسته راځي، نو (کیړدومې) کټ مټ پښتو فعل دی، او ټوله جمله داسي کیږي: کیړدومي بغولنگ = کړی دی مي بغلان.

دا خبره هم واورئ: د کړل = کول فعل په پښتو کښي ډېري معناوي لري، چي یوه زړه معنا یې هم (جوړول، ابادول. تعمیر) ده، کاکړان وایي: سنک هلته بورجل وکاوه، یعني

سنک هلته برج جوړ کړ، کندهاریان وایي: میرو په ښار کښي کور کړی دی، یعني په ښار کښې کور اباد کړی دی.

د (کړل) په ریښه کښي د اوستا (کر) او د پهلوي او فارسي (کردن) ورسره نږدې دی، او د ابادولو او تعمیر معنا له پخوا پکښي پرته ده، د خرده اوستا په اتش بهرام نیایش (۲۰ فقره) کښي د آتشکدو، په نومو کښي (مینیو کردو) هم راغلې ده،[۱۱] مینیو یا مینو (د پښتو د منل له ریښې څخه) د فارسي (خرد) معنا لري،[۱۲] او کردو هم کټ مټ دغه (کیردو) ده، چي د اباد کړي او جوړ کړي معنا ورکوي، او دغه آتشکده، مینیو اباده کړې وه.

په زړه پاړسو او پهلوي هم (کرته، کرد) د ښارو په نومو کښي د ابادکړي په معنا، مثلاً پارسه کرته (بازار کاد، او یوناني پرس پولیس په فارس کښي) او نور ښارونه لکه بلاش کرد، خسروکرد، یزدکرد، بغکرد[۱۳] چي معنا یې هغه اباد کړی دی.

د اسلامي عصر په لومړنیو پیړیو کښي چي اوسنۍ فارسي له پهلوي څخه زیږېده هم (کردن) د جوړولو او ساختن په معنا کله کله استعمالېده، مثلاً خواجه عبدالله انصاري هروي

[۱۱] خرده اوستا، د پور داوُد ترجمه، ص ۱۳۷، د بمبی طبع.
[۱۲] یسنا (۱ تا ۲۰) د پور داوُد ترجمه، او مزدیسنا و شعر فارسي د دکتور معین تالیف، ص ۳۰۱.
[۱۳] سبک شناسي ۱ تا ۳۱.

ليکي: يوه ترسا امير، چي د شام په رمله کښي و، له صوفيانو څخه يې پوښتنه وکړه، چي: شمارا جای هست کی انجا فراهم ايند؟ گفت نه - گفت: من شمارا جای کنم، تابا يکديگر انجا فراهم ايید، ان خانقاه رمله بکرد.[14]

دلته هم د کنم او بکرد دواړه د ابادولو په معنا دي.

نو د بغلان د کتيبې کيردومي بغولنگ، هم د پښتو (کړی دی می بغلان) دی، يعني اباد کړی مي دی بغلان او جوړ کړی مي دی بغلان.

په دې جمله کښي (مي) منفصل فاعلي ضمير، موږ ته د ژبې پخوانی گرامري شکل هم رابښيي، چي تر اوسه هم ځيني پښتانه قبايل دغه (مي) کټ مټ دغسي استعمالوي. يعني د فعل په مينځ کښي نه راولي، بلکې په اخر کښي وايي.

ځکه چي تر اوسه ټوله دا پيدا سوي کتيبې نه دي لوستي سوي، ښايي چي د ټولو تر تحليل او لوستني وروسته، ځيني نور حقايق هم څرگند سي، خو د دغو اوسنيو الفاظو څخه په لوړو دلايلو، موږ د پښتو بولگه ايستلای سو، او وايو، ښايي چي د پښتونخوا د دغو شاهي کورنيو ژبه به پښتو وه.

[14] طبقات الصوفيه، د استنبول خطي نسخه.

(۲) د روزگان ډبرليک

دوهم دليل چي موږ ته د پښتو څرک، د دغو شاهانو په کورنيو کښي راکوي، د دوی نومونه دي، مثلاً يوه کورنی شاهان چي د هيوان تسنگ چيني سياح په وخت (۶۳۰م) او دوو کونگ بل چيني سياح (۷۶۰م) په عصر کښي پر گندهارا او اټک تر ټيکسلا پوري مسلط وو "کشتريان" دي، چي دا نوم د پوهاند مارکوارټ په قول (کشه تريه) او په زړه پارسو او سنسکرت کښي هم وو.[15]

لکه چي ما په مفصل ډول، د دې کليمې شرح د پښتو ادبياتو په لومړي ټوک کښي کړې ده، اصل يې د پښتو (کښه توره) او د پير روښان د خيرالبيان په ډول (تور کښ) دی[16] او له دغو څخه د يوه پاچا نوم (لکه تورمان) و، لکه تورمن يعني شمشيرزن، پښتو نوم دی.

نور برهمني پاچهان چي د مسيحي اوومي پېړۍ په اوله برخه کښي پر کابل او د هغه پر نژدو ځمکو حکمرانان وو، دا دي:

[15] اسلامک انسايکلو پيډيا ۱ تا ۶۴۳ د ايران شهر په حواله.

[16] وروسته به د پښتو بيت په شرح کښي د دې کليمې تفصيل راسي.

کلر: مشهور په للیه - نوم يې کوي لر دی، یعني کوي او هوښیاري او سرداري لرونکی، (د کوی به وروسته وکړم) اما للیه د پښتو لالا او د مشر لقب دی - تر اوسه هم هر هندو ته مجازاً لالا وايي.

سامند: لومړی جز يې (سا) په ساهو کښي سته، چي په مسکوکاتو کښي (ساها) هم راغلی دی. دویم جز له (مندل) څخه دی، یعني سامیدونکی، چي سامنته هم کښل سوی دی.

کمرو یا کملو: دی په لام اوښتی دی، یعني رنګین او رعنا او ښایسته، چي تر اوسه هم کمرو نوم په پښتو کښي سته، یوه پښتو ناره ده:

کمره میـر ولاړه پـر ډبـره
راسـه خولګـی راکـه
ناامېده سي د لـوی بـاري لـه دره

جیه پاله: ځیه = زئی پالونکي، یعني قوم پالونکی یا ژوند پالونکی.

اننده پاله: انند یعني عیش پالونکی، خوشحال خان وايي:

خو بـه غـم د مـال و ملـک، د دیـن و دل کـړم
چـي لا سـتا لـه غمـه روغ ګـرځم اننـد دی
(ص ۴۱۳).

تروجن پاله: توروجن پالونکی، یعني توریالی پالونکی.

سپاله پتي: سپاه له پت ساتونکی او د لشکر پتي او مشر، د فارسي سپهبد.[۱۷]

پدمه: په دمه یعني په شوکت او دمدمه او مجلل او شوکتماب.

خودو یه که: د اېریدو خدویې او د تجلیل کاف، خدایک.

ونړکه: وړک د (وړ) یعني فاتح تجلیلي مصغر.

د دغو پاچهانو فقط نومونه له سکو څخه معلوم سوي دي.[۱۸]

هم په دغو وختو کښي چي د لوی کوی شوانګ (کوشان) انحطاط د دریمي مسیحي پېړۍ په اوایلو کښي شروع کېده، په باختر کښي، کیدارا، د کوچنو کوشانیانو د سلطنت ستېه تینګه کړه، (کوی) د پښتو په ادب کښي (کاوه) راغلی دی، چي په ویدا کښي د سردار او پوه او دانا، او په اوستا کښي د پیشوا معناوي لري(۱۹) دا لغت د اکثرو زړو نومو په سر کښي وو، لکه کوشان، کیخسرو، کاوه او نور، نو کیدار هم (کي دار - کي لار - کي لرونکی یعني سردار او پیشوا او هوښیار) و، چي دا کلمه تر اوسه هم د نورستاني خلقو په ژبه کښي (کتور)

---

[۱۷] د پتې شرح وګورئ: د پښتو ادبیاتو لومړی ټوک، ص ۷۵.

[۱۸] د اسلامیک انسایکلو پیډیا د افغانستان آرټیکل، د لنګورت ډیمز سکه شناس په قلم.

[۱۹] تفصیل يې وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی ټوک ص ۱۰۲.

پاته ده[20] او د کندهار د غربي خوا د غره پر سر چي کومي زړې ابادۍ دي، هغه (کیتور) بولي، ملاعبدالباقي کاکړ وايي:

پــــــر کیتـــــور بانـــــدي وخیـــــږه
خـــــو دي دیدشـــــي ننـــــداړې دي

د کیدار نوم خو پښتو دی، مگر د ده یو زوی (پیرو) نومیده[21] چي (پیرو، پیرا، پیر، پیرک) نومونه تراوسه په پښتو کښي سته.

تر دغو شاهانو وروسته چي په (۴۲۵) عیسوي کال د هفتالیو (اَبدالیو) دولت جوړ شو، د دوی لوی پادشاه (اخشنور) و، (۴۶۰) چي د ده نوم په خدایي نامو او عربي کتابو کښي اخشنوار، اخشوان یا خشنواز راغلی دی، خو د کریستن سن په قول د دې کلیمي اصل له خشیون سره نښلي، چي په سغدي کښي د پادشاه په معنا و.[22]

د افغانستان د تاریخ لیکوال ښاغلی کهزاد وايي: چي دا اخشنور، پرگهر، معنا لري[23] خو ده د کلیمي تجزیه او شرح نده کړې. چي دا معنا له کومه راوتلې ده؟

(۲۰) د چارلس میسن سفرنامه ۱ تا ۲۳۲ د لندن طبع ۱۸۴۲.
(۲۱) د افغانستان تاریخ ۲ تا ۴۳۷.
(۲۲) ساسانیان، ص ۳۸۵ د میولر د متون سغدي ۱ تا ۱۰۸ په حواله.
(۲۳) تاریخ افغانستان ۲ تا ۴۵۷.

او پر کوم فیلا لوژی تحلیل بناده؟ او ځکه چي ده کوم علمي دلیل ندی پیش کړی، نو قول یې سندیت نه لري.

خو د کریستن سن هالینډي پوهاند خبره سمه ښکاري، او دا کلمه داسي تجزیه کیږي: خش = کش = کښ د هغه قدیم کش تري = کښ توري ریښې څخه دی، چي اخشن = خشن = کښن ځني جوړ شوی دی، دوهم جز یې (وړ = ونړ) دی، چي په پښتو فاتح او وړونکی دی، نو کښنوړ = کښنونړ = خشیون = اخشنور ټوله یوې ریښې ته ورځي، چي معنا په پښتو، کښ وړ، یعني کشتریه فاتح (تور کښ فاتح) ده، او د دي (تور کښ وړ) پاچا جنگونه او فتوحات له ساساني فیروز شاه سره مشهور دي.[24]

د دغو هفتالو (ابدالو) څخه چي په زابل کښي پاچهان وو، او په سکو کښي ځانونه جاولی = زاولی بولی، تورامانا (توره من) او د ده زوی مهراکولا (میرکهول، لمر کهول) د (۵۰۰ع) په شاوخوا کښي د هند مشهور فاتحان دي.

دغه مهرا کولا د ابدالیو مشهور فاتح، دوې کتیبې لري، چي د کندهار په شمالي (۴۰) میلي روزگان کښي د شالی په دره کښي پر ډبرو لیکلي سوي دي.

د آکسفورډ د پوهنتون د تاریخ استاد ښاغلی بیور دغه کتیبې کتلي. او یوه مقاله یې د پېښور موزیم په مجله کښي پر

(۲۴) ساسانیان، ص ۳۸۴.

لیکلې ده، دی وايي: دغه د روزګان کتیبې له هغو درو نورو هفتالی لیکنو سره چې په توچي (وزیرستان) کښي پیدا سوي، او اوس د پېښور په میوزیم کښي خوندي دي، ډېر مشابهت لري. خو تر اوسه دغه د وزیرستان لیکني ندي لوستلي شوي، خو یوه له دغو څخه په منګولي خط او بله په یوناني خط ده، او دوې په دوو ژبو دي.

د پښتو موزیم نمبر ۴۱ وزیرستاني کتیبه په کوفي رسم الخط ځیني عربي کلمات هم لري، چې (الله جل جلاله) او (محمد ﷺ) پکښي ښکاري، او نور منګولي توري دي.

پروفیسر بیور وايي: د روزګان یوه ډبره چې ښه روښانه ده، په یوناني رسم الخط دا الفاظ پکښي لیدل کیږي:

"باګوس شاهو زاولو مهروز کی"

بیور وايي: دغه پاچا چې نوم یې دلته راغلی دی، هغه د هون پاچا مهرا کولا به وي، چې د (۵۰۰ع) په خوا و شا کښي پاچهي لرله، او د ده اصلي نوم لا تراوسه نه دی معلوم چې څه و؟ د دې الفاظو ترجمه دا ده:

"خدای مقدس پادشاه زابلی مهرا" (۲۵)

اوس موږ دا الفاظ په ژوره کتنه ګورو، چې څنګه دي؟

۱. باګو هغه بګه، بغه او د پښتو بګ دی، چې معنی یې عظیم او خدای ده (شرح یې د بغلان په کلمه کښې تېره

(۲۵) د پېښور موزیم مجله، دسمبر ۱۹۵۳م.

igital Library

سوه) پس له دې کلیمې (س) لیدل کیږي، چې ښاغلي بیور (ری) ورسره زیاتوي، او کلمه (سری) لولي، مګر ښايي چې دغه (س) د (باګو) سره یو ځای. او کلمه (باګوس) (باګویس = باګویز) وي. او دا پښتو (ایز = ایځ = ایس) د نسبت لاحقه Supplix ده، چې معنا یې کیږي: (خدای، الهی، مقدس).

۲. شاهو یا ساهو په پښتو کښي سته، چې کله علم وي او کله صفت. وايي چې دغه کلمه او شاه او شار او شیر او شهر ټول له قدیمي کشتریه کښې تور څخه راوتلی دي(۲۶) چې شار د غرجستان او شیر د بامیان او پاچهانو القاب وو(۲۷) او د زابل او کابل د پاچهانو معاصر وو، په پښتو کښي تراوسه شاهوزی او شاهو خیل سته.(۲۸)

۳. زاولو منسوبه کلمه ده زاول ته، چې جاول او جاوله هم تلفظ کېده، او زابل یا زابلستان له غزني څخه د هلمند تر غاړو پوري ځمکه وه. او دغه اوسنی جاغوری او اجرستان او روزګان یې مرکزي سیمي وې، چې کتیبه هم په دره شالي کښي ده، چې له کندهاره د روزګان لار

(۲۶) ایرانشهر د مارکوارت تالیف.

(۲۷) ابن خرداذ به ص ۳۹ د لندن طبع ۱۳۰۶ه تاریخ الیعقوبي ۳ تا ۱۳۱.

(۲۸) وګورئ: مخزن افغاني د نعمت الله او حیات افغاني او صولت افغاني.

Digital Library

اجرستان او جاغوري او غزني ته پر دغه دره ځي[۲۹] دا د نسبت (و) اوس هم د پښتو په ځينو صفاتو کښې سته، لکه ښېته - ښېتو، بريت - برېتو، غوړ - غوړو، خو په مکاني نسبت کښې اوس نه راځي.

۴. بله کلمه په دې کتيبه کښې مهروزکي Mihrozki ده. چې د بيور په خيال دا نوم هغه، مهرا کولا، دی.

ما د پښتو ادبياتو په لومړي ټوک (ص۷۵) کښې تفصيل ليکلی وو، چې کولا په ويدي ژبه د کورنۍ او خاندان معنا لري، اوس موږ (کهول يا کول يا کاله) ورته وايو، دا کلمه د شيخ رضي او شيخ نصر لودی په شعر کښې (کهاله) او د سليمان ماکو په تذکره (۶۱۲هـ) کښې کول وه[۳۰] پښتانه تراوسه هم وايي: پايند کول (خاندان پاينده) مامد کهول (خاندان محمدزی).

امامهر هم په پښتو (مير، مر، لمر، نور) دی د لورلايي ترينان تراوسه هم لمر (مير) بولي، نو مهرا کولا = ميرکول = د لمر کهول = د لمر له خاندانه دي، دا نوم تراوسه هم په پښتو کښې ډېر مستعمل دي: لکه ميرخان، ميرو، ميرا (مونث: مورا) او هغه زوړ ميرکهول هم اوس ميرگل شوی، او زوړ مفهوم

(۲۹) اريانا، شماره (۶۱) زما مقاله "زوال، کاول".
(۳۰) وگورئ: پټه خزانه، ص ۷۱، پښتانه شعراء لومړی ټوک ص ۶۵.

يې له اذهانو څخه وتلی دی، شاه گل (شاه کهول) او ماه گل (مهاکهول) هم دغه رېښې لري.

مگر دلته بايد دا خبره هم وڅېړو: هغه زوړ (مهراکولا) چې په سنسکريت کښې هم و، او د دې کورنۍ پر مسکو کاتو ليکلي دي، څنگه دلته (مهروزکی) سو؟

دا مشکل هم پښتو په ښه ډول حل کوي: په پښتو کښې له پخوا څخه يو بل نوم دغسې سته (ميرويس) چې د مردان په سيمه کښې د پېښور شمال مشرقي خواته يوځای (ميرويس) سته، او د هوتکو مشهور مشر ميرويس خان کندهاری خو هر څوک پېژني.

دا نوم هم د پخوانو يادگار دی، او پښتانه يې تجليلاً مصغر کوي، ميروسکی، ميروڅکی وايي، او دا شکل کټ مټ هغه دی، چې د روزگان پر ډبرليک سته.

مير هغه مهر، لمر، آفتاب دی، ويس يا ويسه يا ويسيا د کلي، قبيلې، کورنۍ په معنا په سنسکريت او اوستا کښې هم وو، (ويس پتي) د کورنۍ پتي او ساتونکی وو[۳۱] او د گيگر الماني محقق په قول په ريگويدا کښې هم ويس (ټبر، کورنۍ) ته ويل کېده[۳۲] نو ميرويس هم کټ مټ هغه (مهراکولا) او مير

(۳۱) کيمبرج هسټري آف انډيا ۱ تا ۹۱
(۳۲) د شرقي ايرانيانو تمدن ۱ تا ۲۶۶ د دې کليمې تفصيل وگورئ: تاريخ ادبيات پښتو ۱ تا ۷۷.

کول دی، چې معنا یې هغه د لمر کورنۍ ده، او میروسکی د دې کلیمې تصغیر دی، چې داسې تجلیلي مصغرات پخوا ډېر وو، او شرح به یې وروسته وسي.

لـه دې لیکنـي څخـه داسـې ښکـاري: چې مهروسکی = میـرویس = میرکهـول = میرکـولا (میراګـل د پښتنـو هفتـالیو (ابدالیو) یو خدای او مقدس پاچا وو، او دوی هغه وخت خپل پاچا تـه د تقـدس پـه نظر کاتـه، او القـاب یـې (خـدای، الهـی) وو.[۳۳]

دا چې زه دغه کتیبه پښتو ته نږدې بولم، یو بـل ګرامري دلیـل هم لـري، د دغـو کلیمـاتو ترکیـب او نښلونـه د پښتـو پـر اصولو سمه ده، تر اوسه هم د پښتو ګرامر یـوه مسلـمه قاعـده دا ده: چې صفت یا صفات تر موصوف دمخه راځي، خو پـه فارسي کښـې دا قاعـده بـالعکس ده، پـه پښتـو وایـو: تـور آس، چې پـه فارسي "اسپ سیاه" ورته وایي.

[۳۳] د دې کتیبې تفصیل د بیور د مقالې پـه فارسـي ترجمـه کښـي ولولئ، سروش د کراچي طبع ۱۴ اګست ۱۹۵۹م، د دې ډېرلیک پر لوړه خوا یـو څو عربي توري هم ښکـاري، چې (حســن) یـې لوسـتل کیـږي، خـو بلـه کلمـه هـم خرپـول یـا خرپوسـت ښکاري، ګمان کوم چې دا به هغه ملک تاج الدین حسن سالار خرپوست وي، چې د غور د تولک حکمران و، او په (۶۲۱هـ) قاضي منهاج سراج د ده پـه امر اسفزار تـه تللی و، (طبقـات ناصري ۱ تـا ۶۹۸) مګر دا تـوري ښـایي چې تـر ۶۰۰هـ وروسـته لیکل شوي وي، ځکه چې د خط ډول یې د دغو وختو دی.

پـه دغـه کتیبـه کښـې هـم ټـول صفات ترخپـل موصـوف دمخه دي:

"خدای شاه زاولی میروڅکی"

درې صـفته ترخپـل موصـوف دمخـه دي، او داهـم ښـایي چې د ژبې د ساختمان اثر وي، د دغې کتیبې پـه مقابلـه کښـې د بغ دت بن بغ کرت، د پارس د یـو شـاه (۲۲۰ق م) د سکې لیـک وګورئ، چې صفات ټوله تر موصوف وروسته دي.

"بغ دت، پر ترکه، زی بغی، بغ کرت"[۳۴]

یعني: بغ دت (بغداد، د شاه نوم) پر ترکه (د کورنۍ نوم) زی (از یعني زوی) بغی بغکرت (خدای بغکرت، چې د پلار نـوم یې دی).

دا وو زموږ هغه دلایل چې د پښتو څرک مـو د اسلام پـه لومړیو زمانو کښې ځنې وایستلي، اوس به نو راسو خپل اصلي مطلب ته چې د لویکانو یا لاویکانو کورنۍ ده.

لویکان څوک وو؟

د دې کورنـۍ تـاریخ هـم لکـه هغـه نـوري کورنـۍ، ډېـر څرګند نه دی، فقط د (لویک یا لاویک) نوم ذکر سوی دی.

لنګورتهـ ډېمـز مشـهور انګلیسـي سـکه شـناس مـورخ لیکي:

[۳۴] سبک شناسي ۱ تا ۱۳۰ د تهران طبع.

Digital Library

د (۲۶۰هـ) په شاوخوا کښې د غزنې محلي حکمران (شاه لاویک) بلل کېده، خو د ده شخصیت مجهول دی. د کابل د هندو شاهانو سره متحد و. او دا گمان کیږي چې دی به هم هندو و. بیا نو بلکاتګین د سامانیانو له خوا پر غزني غالب شو. او په (۳۵۹هـ) یې لومړی پلا دلته سکه ووهله، تر "بلکا" وروسته "پیری" د غزنې پاچا سو. چې د "لاویک" او د کابل هندوشاه سره متحد وو، څو چې سبکتګین په (۳۶۷هـ) له پروانه پر ده حمله وکړه. غزني یې ځني وینو.(۳۵)

دغه "لویک" یو سړی نه و، بلکې لویه کورنۍ وه، چې په غزني او ګردیز او نورو شاوخوا ځایو کښې سلطنت کاوه، او د کابل شاهانو او د زاول د رتبیلانو سره متحد وو. او مؤرخانو یې ذکر داسې کړی دی:

(۱)

ابو سعید عبدالحی بن ضحاک بن محمود ګردېزی، چې د (۴۴۰هـ) په شاوخوا کښې ژوندی و، د یعقوب لیث صفاري په احوال کښې داسې لیکي:

"یعقوب غزني وېناوه. او بیا ګردېز (ګردیس) ته ولاړ، او د ابو منصور افلح بن محمد بن خاقان. د ګردیز له امیر سره یې جنګ وکړ. خو دې امیر لس زره درهمه ججه ومنله. بیا نو

(۳۵) اسلامک انسایکلو پیدیا، د لندن طبع ۲ تا ۱۵۴

یعقوب بلخ په (۲۵۶ه) کال ونیو، او د هغه ځای نوشاد (نوشار) یې وران کړ".(۳۶)

دغه افلح د ګردیز امیر هم له دغو "لویکانو" د کورنۍ و، چې شرح په یې وروسته راسي.

(۲)

د نظام الملک په سیاست نامه کښې چې د (۴۸۵هـ) تالیف ده، د الپتګین جنګونه له کابلي او غزنوي امیرانو سره راوړي او وایي چې الپتګین د بامیان له امیر سره چې (شیرباریک) نومیده جنګ وکړ، او دغه شیر یې ونیو بیا یې نو وباخښه. وروسته یې پر کابل حمله وکړه، او د کابلشاه زوی یې ونیو، دا د کابل شهزاده د "لویک" زوم و. او د غزنین امیر "لویک" هم وتښتېد، سرخس ته ولاړ.(۳۷)

له دې روایته ښه معلومیږي، چې د دې کورنۍ نوم (لویک) و. او د دوی خپلوي له کابلشاهانو سره هم ښکاري. الپتګین په (۳۵۱ه) غزني له "لویک" څخه نیولی و، او بیا چې په (۳۵۲ه) دی مړ سو، او زوی یې اسحاق د غزني پاچا سو نو "لویک" بیا پر غزني حمله وکړه، خو ساماني پاچا، منصور بن نوح د اسحاق په مرسته و، نو غزني بیرته اسحاق ونیو.

(۳۶) زین الاخبار، ص ۶ د تهران طبع.
(۳۷) سیاست نامه، ص ۱۲۲ د تهران طبع.

gital Library

د اسحاق تر مرگ وروسته په (۳۶۵هـ) امیر "پیری" د ده پرځای پر غزني کښېنوست، مگر د غزني خلکو بیا امیر "لویک" راوغوښت، او لویک د کابلشاه د زوی په کومک پر چرغ (د کابل جنوبي خوا ته د لوگر پر سیمه) حمله وکړه، خو دلته امیر سبکتگین دوی مات کړل، او پخپله په ۲۷ د شعبان (۳۶۶هـ) د غزني پر تخت کښېنوست.[۳۸]

(۳)

منهاج سراج جوزجاني (۶۸۵هـ) د سبکتگین په احوال کښي داسي لیکي: الپتگین غزنی او زاولستان فتح کړه، او امیر "لاویک" یې له غزني څخه ویوست، تر اتوکالو، وروسته چي الپتگین مړ سو، او زوی یې اسحاق پاچا سو، نو دی له "لاویک" سره ونښت خو مات سو او بخارا ته ولاړ، ده له منصور بن نوح څخه کومک واخیست، بیا راغی او غزنی یې ونیو. او تر ده وروسته ملکاتلگین پاچا سو. او تر ملکا وروسته امیرپیري (پری) کښېنوست، خو خلکو بیا "لاویک" راوغوښت، "لاویک" د کابل شهزاده (په کومک) له ځانه سره راوست، مگر

(۳۸) افغانستان تر اسلام وروسته (خطي) ص ۶۹ د حبیبي تالیف، او اسلامک انسایکلو پیډیا لومړی ټوک د افغانستان آرټیکل.

په چرخ کښي امیر سبکتگین پر دوی حمله وکړه، او ډېر یې ووژل، دوه پیلان یې هم څني ونیول.[۳۹]

د طبقات ناصري په مختلفو نسخو کښي دغه نوم "انوک" هم راغلی دی، چي صحیح نه ښکاري، او دغه اخیرني "لویک" چي په چرخ کښي د سبکتگین له لاسه مات سو، هم په دوو نومو ابوبکر او ابوعلي لاویک بلل سوی دی، او داسي ښکاري چي مسلمان و، خو له دغو درو ډول (لاویک، انوک، لویک) څخه وروستنی املا صحیح ده.

(۴)

محمد بن علي بن محمد بن حسن بن ابوبکر شبانکاره چي مجمع الانساب یې په (۷۲۵هـ) لیکلی دی هسي وایي:

"الپتگین د بامیان تر نیولو وروسته کابل ته راغی. په دې وخت کښي د غزني ملک یو کافر و. چي "لویل" (لویک) نومیده، ده خپل زوی د (۳) زرو لښکرو سره مقابلې ته راواستاوه، خو الپتگین د لویک زوی ونیو، خلعت یې ورکړ، خپل پلار ته یې ولېږه، چي په تا اړه نه لرم، د هندوستان غزا له ځم. خو هغه کافر سلامي نه سو، نو الپتگین هم غزنی محاصره کړ. پس له دوو میاشتو یې ونیو. او تر څلورو میاشتو وروسته "لویک" او د ده زوی چي د غزني په کلا کښي وو. ونیول سوه،

(۳۹) طبقات ناصري ۱ تا ۲۶۸ د حبیبي طبع، کوټه.

مګر چي دوی ظاهراً مسلمان شول، نو الپتګین هم ایله کړل. خو د دوی زړه پاک نه وو، هندوستان ته وتښتېدل او له هغه ځایه یې لښکر راوست، د دې پلا الپتګین د دوی مقابلې ته سبکتګین ورولېږه، او دوی یې مات کړل. د ېرش پیله یې هم ځني ونیول، او "لویک" وتښتېد.

دا انتخاب د مجمع الانساب له یوې قلمي نسخې څخه دی، چي د "لویک" پرځای یې د غزنې د ملک نوم "لویل" هم لیکلی دی، مګر دا نوم هم کاتبانو مسخ کړی دی، چي اصل یې هغه "لویک" و.

دا نوم د پښتو (لوی) تجلیلي مصغر دی، چي په مختلفو لهجو کښي ډغیز توری اوړي: (لوی، لوای، لاوی، ل وی) ویل کیږي، د طبقات ناصري لاویک او د سیاست نامي لویک دواړه صحیح دي، او د یوې کلیمي دوې لهجې دي، مګر (انوک) بنایي چي د کاتبانو غلطي وي.[۴۰]

[۴۰] دا تاریخي پښتو کلمه (لویک) هر کله ناپوهو کاتبانو د نابلدی په سبب مسخ کړې او رنګ رنګ یې لیکلې ده، د دهلي د سلطان ناصرالدین محمود په دربار کښي یو مشهور فارسي ملک الکلام فخرالملک عمیدالدین لویکی مستوفي جمیع ممالک هندوستان (متولد ۶۰۱هـ متوفي تر ۶۸۳هـ دمخه) تېر سوی دی، چي د دغي لویکي کورنۍ له پاتو خلکو څخه و، او د ټول هند مستوفي الممالک هم و، او پخپل عصر کښي عمید "لویکي" بلل کېده، مګر دا کلمه هم کاتبانو مسخ کړه، او په کتابو او تذکرو کښي نونکي، تولکي، بومکي، لوبکي، دیلمي وکښله سوه (وګورئ: بزم مملوکیه ص۲۰۳ او د فارسي قدیم شعرا د دکتور اقبال حسین تالیف) د منتخب التواریخ مؤلف عبدالقادر بن ملوکشاه بداوني خو دغه

لوي په پښتو عظیم او بزرګ او مشر او سردار ته وایي، اوس هم لویان د قوم مشران او سرداران بولي. او دا هم لکه رتبیل او شیر او کیدار او کښتري د کورنۍ لقب او تجلیلي نوم و.

وروسته چي د لویک پښتو شعر راوړم، تاسي ته به ښکاره سي، چي په هغه کښي لویان، لویا هم راغلي دي، او دا نوم (لویک) د (لوی) تصغیر دی، چي دا تصغیر هم په پخوانو زمانو کښي عام رسم و، او خاص بیا د شاهي کورینو په نومو کښي رواج و.

د پختیا پښتانه تراوسه هم د افغانستان شاهي کورنۍ پایندک یا پایندک کهول بولي، ځکه چي دوی د سردار پاینده خان له اولادې څخه دي.

کلمه صحیحه (لویکي) لیکلې وه، مګر د منتخب په چاپي نسخه (د کلکتې طبع ۱۸۶۸م) په اول جلد ۷۰ صفحه کښي تولکي، او په ۹۶ صفحه کښي نونکي، او په دریمه صفحه کښي لویکي چاپ سوه.

په کراچي کښي د ښاغلي دکتور کرنل رشید سره یوه د منتخب التواریخ مصوره صحیحه نسخه سته، چي غالباً د مولف په عصر کښي لیکل شوې ده، هلته پر (۱۵ورق) باندي په واضح ډول عمید "لویکي" او بیا مګر دا نسبت دغسي لیکلی شوی دی، نو ښکاري چي نورو تذکره نګارانو دا کلمه غلطه لوستې او مسخ کړې ده بعضو پوهانو ویلي دي: چي دا کلمه تولکي ده، او تولک د دیلم یو ښار وو.

صحیحه خبره دا ده، چي نه تولک په دیلم کي وو، او نه عمید تولکي دی، بلکه دا کلمه په صحیح شکل (لویکي) او دا شاعر دغي قدیمي کورنۍ ته منسوب وو، او ځکه چي په هند کښي په سنام کښي اوسېدی، نو سنامي هم بلل شوی دی.

په تاريخي نومو کښي هم دغه تصغير ډېر دی: بارک، اڅک، سنک، ختک، هوتک، شيتک، د پښتنو د نيکونو درانه نومونه دي، زمرک، شيرک، ببرک، خيرک او داسي نور ډېر نومونه تراوسه هم په پښتنو کښي سته. د سلطان محمود مشهور وزير حسنک هم دغسي نوم و، د دغو لويکانو زماني ته نږدې ځيني تاريخي نومونه هم داسي وو، مثلاً فور د هندوستان شاه وو،[۴۱] چي د مجمل التواريخ مولف، ملک الملک هندوان بللي دي[۴۲] او البيروني هم په تحقيق ماللهند او فردوسي په شهنامه او رشيد الدين په جامع التواريخ کښي هم فور راوړی دی، دا نوم د مهابهارت په ترجمه کښي پرج و، چي پلوتارک يوناني مورخ (پروس) ليکلی، او عربي مورخانو هم فور ملک الهند راوړی دی.[۴۳]

خو ابوالفرج روني (د لاهور فارسي شاعر) د غزني د يو شاه په مدح کښي وايي:

تيغ تو بقهر بستده باج	ازخيل ختا وخان ايلک
ادرارتو خورده خان و قيصر	مامور تو بوده "رای فورک"[۴۴]

[۴۱] تاريخ بيهقي ۱ تا ۱۰۰.
[۴۲] مجمل التواريخ ص ۱۰۸.
[۴۳] تاريخ اليعقوبي ۱ تا ۱۱۶ طبع نجف ۱۳۵۸ھ.
[۴۴] ديوان روني، ص ۶۵ د تهران طبع ۱۳۰۴ ش.

Digital Library

بل دغسي تجليلي مصغر نوم مهروز کښي (ميرويسک) دی، چي دمخه مو د روزګان د کتيبې په شرح کښي د هغه اصل او کيفيت ولوست. دغسي هم خودويکه (خدايک) هم دمخه ذکر سو، او ابن خرداد به هم د قديمو شاهانو په نومو کښي غوزک، نيزک، فورک راوړي دی.[۴۵]

نو په دغه ډول لويک هم د لوی تجليلي مصغر شکل دی، چي د پښتنو د نوم ايښولو له عامه رواجه سره هم سم دی، دا چي دوی شاه ته شاهک يا شاهو وايي، يا بابا ته بابک او بابکو وايي، دا سپکتيا نه ده، بلکي د عزت او احترام او تجليل او تحبيب علامه ده.

د لويکانو يو پښتو بيت

مرحوم بازمحمدکندهاری قادری چي د کراچي په ملير کښي خانقاه و، ده د ډېره غازيخان په بلوڅو مريدانو کښي يو فارسي کتاب ګوتې مونډلی و، چي د سر او پای پاڼي يې لوېدلي وې، نو ځکه د کتاب د مولف نوم او د ليکلو تاريخ يې نه وو ښکاره، خو د خط او کاغذ له ليدني څخه ما دا تخمين کاوه، چي بايد د (۹۰۰ھ) په شاوخوا کښي ليکلی سوی وي، خط يې اخرنی نسخ و. اکثرو حروفو يې ټکي نه درلودل. هره (چ) په (ج) او پ (ب) او ګ (ک) ليکلي و، او داسي ښکارېده،

[۴۵] المسالک الممالک د ابن خرداد به، ح ۴۱.

چي ليکونکی به يې په ژبه نه پوهېدی، او ډېر کلمات يې مسخ کړي وو، يا دا چي منقول عنها نسخه به دغسي مغلوطه وه.

دا کتابګوټی يو څو حکايات وو، چي موضوع يې د شيخ سرور د کراماتو بيان و، چي اوس يې فقط ۳۳ پاڼې پاته وې.

د کتاب ژبه او د فارسي ليکلو ډول يې داسي و، لکه د غزني او غوري دورې فارسي نثر، چي ښايي د ۶۰۰هـ په حدودو کښي به تاليف سوی و.

د دې کتابګوټي نورو حکاياتو د تاريخ له نظره، کوم اهميت او قيمت نه لاره، صرف د هغه شيخ د کراماتو حکايات او هغه هم له عقله ليري غرايب او خوارق وو. دا کتاب په ۱۹۵۷م ماته د کتلو لپاره هغه مرحوم راکی، چي تر کتني وروسته مي بيرته ورکړ، نه پوهېږم چي بيا څه سو؟

د دې کتابګوټي پر (۱۵) پاڼي باندي يو حکايت ليکلي وو. چي د تاريخي لحاظه ډېر مهم و. نو هغه ما کټ مټ نقل کړ. او پس له دوو کالو اوږدې مطالعې او پلټنې موفق سوم چي هغه په حقيقي ډول ولولم، او مبهم کلمات يې سم وليکم.

دلته هغه حکايت لومړی په هغه اصلي املا راوړم، او خپلي څېړني پر زياتوم، چي زما په فکر د پښتو ادب په تاريخ کښي ډېره بها لري، او يو قيمتي ګران اثر دی.

حکايت (په اصلي املاء)

Digital Library

ابوحامدالراولي را در تاريخ غزنه از حسن صغاني روايت است: که در بلده غزنه بر داب بامبان مسجديست عظيم، که آنرا مرلت افلخ لويک خواندندی، واين بيحانه عظيم بود، که وحومر لويک برحدمت رسل وکابلساه کرده بود.

جون بسرش خانان به مسلمي آمد، صنم لويک را نيارست شکستن، وانرا دران مرکت بزمين اندر کرد وبتالو سيمينه درنهاد، کابلان ساه خجل اين بيت فرستاد بلستان خلجيه که لويک کفت:

بزم کزن سحيد لويک لوی انو بويلا لوما
کسه تر ببرا غلوم بلوم مملا تيزيو بملا

خانان باز بکيش هندوان ساه شد، و جون نيسه او افلخ بشانی بنست محانه لويک برکند و مزلت بکرد.

جنين روايت کنند: جون سلطان سخی سرور باين مزلت شد کفت: "بوی صنم شنوم نيک ديد و کشف سدس، زمين برکافت و صنم لويک برکشيد، درمالوت سيمينه نهاده، انرا بشکست وسيم رابنای مسجد داد وبکرامت ان ولی الله، بوی کفر وهندوی از شهر غزنه برجاست" (ورق ۱۵ خطی)

څکه چي د دې کتابګوټي نوم ماته نه دی معلوم، او نه يې مؤلف څرګند دی، نو زه د موضوع په لحاظ دا کتاب

(كرامات سخي سرور) بولم، او هرځای چي (كرامات) ياد سي، مقصد به دغه كتاب او دغه حكايت وي.

سپړنه

اوس د دې حكايت يوه يوه كلمه سپړم، او تجزيه يې كوم:

١. ابوحامد؟ دا كنيت ښكاره ويل كيږي، خو زه ابوحامد نه پېژنم چي څوك و؟ د رجالو او تاريخو په كتابو كښي ماته نه سو معلوم.

٢. دوهمه كلمه په اصل كښي (الراولي) ده، چي زما په خيال صحيحه (الزاولي) ده، "زاول" يا زابل د غزني د سيمي قديم نوم و، د الزاولي په نسبت ډېر مولفان او مشاهير تېر سوي دي، مثلاً قاضي شهاب الدين دولت ابادي مشهور عالم او مفسر د عمرالزاولي لمسى و.(۴۶) او دا هغه قديم زاول دی، چي د روزگان په ډېر ليک كښي هم راغلی دی، نو ابوحامدزاولی د زابلستان د سيمي سړی و.

٣. تاريخ غزنه؟ په دې نوم كوم كتاب ماته نه سو معلوم، د كتاب شناسۍ اکثره كتابونه ما وكتل. خو د تاريخ غزنه، په نامه كوم كتاب مولفانو نه دی ذكر كړی، او نه ابوحامدزاولي پېژني، ښايي چي دا يو نوم وركی كتاب

(۴۶) سبحة المرجان ص ۳۹.

Digital Library

او مؤلف وي، چي د هند په مځكه كښي به ليكل سوی وي، ځكه چي حسن صغاني هم د هند يو مشهور عالم او ژبپوهاند و، چي شرح به يې وروسته وليكم.

يو كتاب د تاريخ ملا محمد غزنوي په نامه پېژنم، چي شيخ عبدالرحمان بن عبدالرسوم چشتي (متوفی۱۰۹۲ه) دغه كتاب درلود، او ده (۱۰۳۲ه) پخپل كتاب "مرآة مسعودی" كښي له دغه كتابه اقتباسات وكړل، دی وايي چي ملا محمد غزنوي د سلطان محمود سره هند ته راغلی، او دغه تاريخ يې ليکلی دی.(۴۷)

دا شيخ عبدالرحمان چشتي د هند مشهور مؤلف او د "مرآة الاسرار او مرآة مسعودی" او نورو ډېرو كتابو خاوند او ثقه صوفي دی، چي دروغجن نه ښكاري، او د ده په وخت كښي لا هم تاريخ ملامحمدغزنوي موجود و، چي مرحوم محقق شيراني يې هم ذكر كړی دی.(۴۸)

مگر داسي ښكاري چي د ملامحمد غزنوي تاريخ به له دې تاريخ غزنه څخه بېل وي. ځكه شيخ عبدالرحمان چشتي تصريح كوي، چي ملامحمد د سلطان محمود معاصر و، يعني د (۴۰۰ه) په شاوخوا كښي به ژوندی و، مگر دغه ابوحامد خو

(۴۷) پرشين لتريچر ۱۰۷۲ د ستوري تاليف، د لندن طبع.
(۴۸) تنقيد شعرالعجم ص ۵۷ د دهلي طبع.

Digital Library

له حسن صاغاني څخه دا حکایت اورېدلی دی، او امام صاغاني د (۶۰۰هـ) د شاوخوا سړی دی.

۴. حسن صاغاني یا صغاني؟ د لاهور یو خورا لوی عالم او د عربي ژبې امام تېر شوی دی، د کرامات په اصلي نسخه کښې (صنعاني) لیکل شوی، او دا نسبت غلط دی، صحیحه املا یې صاغاني یا صغاني ده، چې د چغاني معرب دی. او دغه چغان یا چغانیان د آمو دریاب شمالي خواته یوه لویه سیمه ده.[49]

امام حسن صاغاني (صغاني) په (۵۷۷هـ) په لاهور کښې زېږېدلی. او په غزني او بغداد کښې د علومو تحصیل کړی. او مخصوصاً په عربي ژبه کښې امام و. چې په عراق او مصر او حجاز کښې هم شهرت لاره، او ډېر مولفات لري، دی په (۶۵۰هـ) په بغداد کښې وفات سو، او قبر یې په مکه کښې دی. مشهور تالیفونه یې دا دي: کتاب الشوارد فی اللغات، شرح القلادة السمطیه، کتاب المفتعال، کتاب العروض، مشارق الانوار، مصباح الدجي، الشمس المنیره، شرح البخاري، درة السحابه، کتاب الفرایض، العباب الذاخر چې یو عربي ناتمام قاموس دی.[50]

[49] حدود العالم، د تهران طبع.
[50] سبحةالمرجان ص ۲۸، تذکره علمای هند، ص ۴۸، بزم مملوکیه ص ۲۸

د کرامات په دغه حکایت کښې چې د حسن صغاني څخه رانقل سوی دی دا ثابتیږي، چې دغه کتاب پس له (۶۰۰هـ) تالیف شوی دی، ځکه چې دغه وخت د حسن صغاني د ژوند زمانه ده.

اما دا چې حسن صغاني د غزني په احوال خبر و، او د ده روایت به ثقه وي که یه؟ د ده خبره له دې سببه پخه ښکاري، چې امام حسن صغاني د خپل علمي تحصیل یوه دوره په غزني کښې تېره کړې، او د غزني په مدرسو کښې یې لوست کړی وو.[51]

د امام صغاني یو ډېر مهم کتاب العباب دی، چې خطي نسخې یې په استانبول کښې دي، او یوه عکسي نسخه یې د کراچي د اسلامي تحقیقاتو په کتب خانه کښې هم سته، امام صاغاني په دې کتاب کښې د عربي لغاتو په مقابل کښې ځیني فارسي کلمات هم راوړي، او وایي چې په "لسان غزنویه" یې دا بولي یا دا، او ما په غزني کښې له خلکو څخه اورېدلي دي.[52]

له دغو خبرو څخه ښکاري: چې امام صاغاني پخپله په غزني کښې اوسېدلی، او د دغه ښار په احوال او ژبه ښه بلد و، نو ځکه د ده روایت ثقه ګڼو.

[51] وګورئ: د حسن صاغاني احوال، معارف اعظم ګړه، ۱۹۵۹م د مولوي عبدالحکیم لیکنه او معجم المطبوعات، ۲-۱۲۸.
[52] د العباب د خطي نسخې عکس.

Digital Library

۵. برداب بامیان؟: دا کلمات هم کاتبانو مسخه کړي دي، زما په خیال یې صحیح دا دي: "بردرب بامیان" یعني د بامیان پر دروازه، چې د غزنې ښار پخوا څلور دروازې درلودې، او یوه یې "باب البامیان" وه،[53] داسې ښکاري چې د غزنې شمالي دروازه "باب البامیان" یا "درب بامیان" بلله کېده، چې بامیان ته به له دغې دروازې څخه لار تله:

۶. مرلت؟ دا کلمه په دغه حکایت کښې لومړی پلا (مرلت) او بیا (مرکت) لیکلې ده، گمان کوم چې دواړه ډولونه یې غلط دي، او د نسخې د کاتبانو د ناپوهۍ له لاسه مسخه شوې ده، او اصل یې (مزگت) دی د (مسجد یست عظیم) له تعبیره هم دا ښکاري، چې دا کلمه اصلاً (مزگت) وه، او دوه نور شکلونه یې ممسوخ دي.

مزگت په قدیمه فارسي کښې د عربي (مسجد) په معنا راغلی دی، او ښایي چې مسجد هم د دغې کلیمې معرب وي، او د دې کلیمو ریښه هم د پښتو نمزدک او مزدک سره مشترکه ده،[54] چې دا مزدک د پښتو په پخواني ادب کښې د مسجد په

(۵۳) احسن التقاسیم د مقدسي ص ۳۰۳.
(۵۴) شرح یې وگورئ: د پښتو ادب تاریخ ۱ تا ۶۹.

معنا و، او اوس هم د مروتو قبایل مزدک مسجد ته وایي[55] اسدي طوسي د فارسي پخوانی لغت لیکونکی وایي: "مزگت بپارسي مسجد باشد".[56]

۷. افلخ لویک؟ د کرامات د دې حکایت په استناد یو لوی مسجد د غزنې د بامیان په دروازه کښې و، چې (مسجد افلخ لویک) یې باله، او دا مسجد لومړی پلا د افلخ نیکه (خانان) جوړ کړی وو، او د لویک له کورنۍ څخه لومړی پلا دغه (خانان) مسلمان شوي و، خو دی بیرته مرتد سو، او تر ده وروسته بیا د ده لمسی (نبسه) افلخ دا مسجد د غزني د بامیان په دروازه کښې جوړ کړ، او دا ځای دمخه بتخانه وه.

دا افلخ لویک، ظاهراً هغه افلح دی، چې د ده ذکر دمخه ما د زین الاخبار گردېزي په حواله وکړ، مگر د گردېزي په خطي نسخه کښې دا نوم افلح بن محمد بن خاقان راغلی دی، چې کنیت یې ابومنصور و.[57]

له دې څخه ښکاري: چې د دغه افلح (افلخ) پلار محمد پوره مسلمان سوی، او اسلامي نوم یې و، مگر د محمد پلار

(۵۵) د مروتو کسرونه، ص ۸۶ د پښتو اکاډمی طبع.
(۵۶) لغت فرس ۵۱ د تهران طبع.
(۵۷) زین الاخبار، ص ۶.

Digital Library

خاقان (چې په دې حکايت کښې خانان راغلي دی) او لا بت پرست وو، چې بيا مسلمان، او وروسته بيرته مرتد سو.

که څه هم گرديزي دغه ابو منصور افلح د لويکانو له کورنۍ څخه نه دی بللی، خو د کرامات روايت دا ښکاره کوي، چې دی هم لويک و.

اما د دې "لويک" نوم د گرديزي په نسخو کښې افلح، او د کرامات د ناقصي نسخې په املا (افلخ) دی، ښايي چې د گرديزي ضبط صحيح وي، ځکه چې افلخ نه په عربي نه په پښتو او نه په فارسي کومه معنا لري، او نه داسي نوم بل ځای ليدل سوی دی، ښايي چې د دې کورنۍ د لومړي پلا اسلام قبلولو په مناسبت د ده نوم افلح اينښوول سوی وي، چې د عربي له "فلاح" څخه ريښه لري، او هم گمان کيږي، چې دا مسجد د غزني د اسلامي زمانې لومړی مسجد و.

۸. بيحانه؟ دا کلمه دوه واره بيحانه او محانه ليکلې شوې ده، چې غالباً بتخانه ده، قرينه يې هم وروسته د "صنم" کلمه ده، چې گويا دلته دمخه يوه لويه بتخانه وه، او هلته يو لوی بت هم و، چې هغه يې هم "لويک" باله "صنم لويک".

دا نکته مه هېروئ، چې په دغو زمانو کښې شاهانو د معبودانو رنگ موندلی و، او د دوی مجسمې او بتونه به په بتخانو او معبدو کښې پراته وه، د بغلان په اورتون کښې هم د

شاهانو بتونه او مجسمې ولاړې وې، او د روزگان له کتيبې څخه هم ښکاري چې پاچا، الهی القاب لرله، او خلکو د تقدس په سترگه ورته کتل، نو ښايي چې دغه بت هم د لومړي "لويک" و، چې يو قسم معبود گڼل کېده، او چې مسلمانان غالب سوه، او خانان يا خاقان مجبوراً مسلمان سو، ده به د خپل سلف بت نه سو ماتولای، نو يې په سيمين تابوت کښې هلته ښخ کړ، چې هم د بت شکنو مسلمانانو له لاسه محفوظ پاته سي، او هم يې خاوري ونه خوري.

۹. وحوير لويک؟ د کرامات په خطي ناقصه نسخه کښې داسي ليکلي دي: خو زه گمان کوم چې دا کلمه به (وجوير) وي، چې ښايي دا لويک به هم د کابلشاهانو او رتبيلانو معاصر او د دوی له خپلوانو څخه و، د دغه "لويک" په نامه اوس هم يوه لويه سيمه د غزني جنوب غربي خواته پرته ده، چې اجرستان يې بولي او منهاج سراج جوزجاني "وجير" او "وجيرستان" ليکلې ده، چې په غوري دوره کښې د غوري سلطنت يو مشهور ولايت و،[58] په غزنوي دوره کښې هم يو ځای د غزني له سيمو څخه "هجوير" و، چې د کشف المحجوب ليکوال او مشهور صوفي علي بن عثمان هجويري غزنوي (متوفی حدود ۴۹۵هـ) هم دغه ځای ته منسوب و، او په کتاب کښې ځان مکرراً هجويري

(58) طبقات ناصري ۱ ص ۳۹۳، ۳۹۶، ۴۱۶، ۴۳۶ وغيره د حبيبي طبع، کوټه.

igital Library

غزنوي بولي[۵۹] او د شهزاده دا راشکوه په قول هجویر د غزني له محلاتو څخه و.[۶۰]

نو (وجویر، هجویر، وجیر) د یوه اوسني اجرستان مختلفي املاوي دي چي دا ځای د وجویر لویک په نامه مشهور دی، او تراوسه هم سته، یا ښایي چي دغه نوم قدیم وي، او دغه لویک ورته منسوب دی.

۱۰. بر حدمت رسل وکابلساه؟ دا کلمات هم مسخه سوي دي او صحیح ډول یې داسي و "بر خدمت رتبیل وکابلشاه" یعني وجویر لویک دغه بتخانه د کابلشاه او رتبیل لپاره جوړه کړې وه.

رتبیل د هغو شاهانو عمومي لقب و، چي د دوی سلطنت د عربو د فتوحاتو د وختو په لومړۍ هجري پېړۍ کښي له زابله تر سیستانه رسېدی، او د سبکتگین تر عصره یې دوه نیم قرنه مسلسل په دغو سیمو کښي د اسلامي لښکرو سره جنگونه کول.

داسي ښکاري چي د رتبیلانو او زاولي شاهانو او کابلشاهانو په منځ کښي خپلوي او دوستي وه، ځکه هغه وخت چي چیني سیاح هیون تسنگ زابلستان ته راغی، نو کابلشاه له

---

[۵۹] کشف المحجوب د لینن گراډ طبع.
[۶۰] سفینة الاولیا، ص ۵۶ د هند طبع.

ده سره تر زابلستانه ولاړ، او بیا بیرته د خپل مملکت سرحداتو ته وگرځېد.

لکه کننگهم چي حسابلي دی، هیون تسنگ له هنده بیرته د اټک او بنو او اپوکین (افغان) پر لار غزني ته په ۲۵ جون ۶۴۳ع کال راورسېد[۶۱] چي د هجري سنې (۲۴هـ) کال دی، نو ښایي چي د غزني د لویکانو پاچهي هم د اسلامي هجري سنې په ابتدا کښي شروع سوې وه، چي د سبکتگین تر عصره (۳۶۵هـ) موجوده وه.

مگر د رتبیل کلمه مؤرخانو په ډول ډول رانقل کړې او د هر کتاب کاتب بیا هم پسي مسخه کړې ده: رتیل، رتپیل، رتبال، زنبیل، زنیل وغیره، چي د تاریخ سیستان او مجمل التواریخ محشي مرحوم ملک الشعراء بهار خراساني دغه کلمه د فارسي (زنده پیل) څخه جوړه شوې (زنتبیل یا زنبیل) شمېرلې ده.[۶۲]

مگر روارټي وایي: دا نوم د هندي "رنتهبیل" یا "رتن پال" تصحیف دی[۶۳] خو عربي مورخانو لکه بلاذري او یعقوبي او طبري او مسعودي دغه کلمه (رتبیل) ضبط کړې ده، چي د کلیمې اصلي شکل هم دغه دی، او جمع یې رتابله ده. لکه

---

[۶۱] د هند پخوانی جغرافیه ۱ تا ۲۶۶.
[۶۲] د تاریخ سیستان حواشي ص ۹۱ او د مجمل حواشي ص ۴۲۲.
[۶۳] پر افغانستان ځیني یادابنتونه، ص ۶۳.

Digital Library

"قیاصره" نمارده، کیاسره، فراعنه، تراکمه، افاغنه او نور حتی دا نوم په عربو کښي هم مشهور و، د عربي شاعر فرزدق چي د رتبیلانو معاصر و، د سلیمان بن عبدالمالک په مدح کښي وایي:

وتراجع الطرداء اذوتقوا   بالامن من رتبيل والشحر[۶۴]

د دغه بیت په استناد دا نوم یقیناً (رتبیل) و، نه بل څه، چي وروسته عربو دانوم د علم په ډول پر خپلو زامنو هم ایښود، مثلاً رتبیل بن صالح یو مشهور محدث و، چي د ده نوم زبیدی د قاموس په شرح کښي د "الرتبل" تر مادې لاندي راوړی دی[۶۵] او علامه ذهبي له ده څخه ډېر احادیث رانقل کړي دي.[۶۶]

له دغو روایاتو څخه ښکاري، چي د کلمې اصلي شکل هم (رتبیل) و نه بل څه[۶۷] ځکه چي (زنتبیل) په لوړ بیت کښي نه ځائیږي، او د قصیدې وزن ورخرابوي، او که یې (زنبیل) فرض کړو، نو بیا د "الرتبل" په ماده کښي نه راځي، بلکې دغو لغویانو د زنبیل ماده جلا راوړې، او هلته یې زنبیل کوم علم یا لقب نه دی ښوولی.

(۶۴) دیوان الفرزدق ص ۳۲۵، المعرب دجوالیقي ص ۱۶۳.
(۶۵) تاج العروس، د الرتبل ماده.
(۶۶) مشتبه النسبه د علامه ذهبي.
(۶۷) تفصیل یې وګورئ: د دکتور بلوڅ مقاله، سروش کراچي، جون ۱۹۵۸م.

ګمان کوم: چي د دغي کلمې اخرنی جز (بیل) به لکه راورتي چي وایي، د هغه "پال" سره نژدې وي، او (رتپیل) به وي، ځکه د قدیمو نومو د اخر "پال" له پالل څخه دی، خو پالل او پیلل دواړه د پښتو په لهجو کښي سته، او (رتو) هم په هندي نومو او هم په اوستا کښي لیدل کیږي.

په ګاتها کښي د روحاني مشر او بزرګ مینوي په معنا و، او د زرتشت لپاره هم د صفت په ډول استعمال شوی، او پخپله زرتشت هم ردجهان بلل سوی دی[۶۸] په فارسي کښي هم (رد) د هوښیار او خردمند په معنا و، فردوسي وایي:

بپوشید درع سیاوُش رد
زره راګره پر کمر بند زد

او هم دغه کلمه ده، چي په سنسکریت کښي د میني رب النوع او زهره ستوری او عشق او محبت ته وایي[۶۹]

په پښتو کښي د دې کلیمې ریښه په راتو کښي سته، چي د ښځي نوم دی، یعني روحاني محبوبه، او مینوي معشوقه، او د نرو نوم راتګل همدغسي دی (رات = رت = روحاني مشر او محبوب) ګل هغه تاریخي کولا او کهول دی.

(۶۸) فروردین یشت ۱۵۲ بند.
(۶۹) د ډنکن فوربس هندي قاموس ص ۴۲۶.

Digital Library

معنا يې ده: د محبوب مشر لـه کهولـه، خو ملايانو دا نومونه معرب کړي دي: راحتو؟ راحت گل؟

نو د دغه تاريخي لغوي تحليل په سيوري کښي (رتپيل) د هر ښکلی پښتو نوم دی، يعني د عشق پالونکي، مينه ورمشر، يا د ميني د رب النوع پالونکی، او عربانو حق درلود، چي دا ښکلی ادبي نوم واخلي او پر خپلو زامنو يې کښيږدي.

۱۱. بسرش خانان؟ د کرامات حکايت د وجوير لويک زوی خانان بولي، او په ناقصه خطي نسخه کښي دا نوم خانان دی، خو د گرديزي د زين الاخبار په خطي دوو نسخو کښي چي اوس په لندن کښي دي، دا نوم لکه دمخه چي وويل سوه خاقان دی، په پښتو کښي د خاقان نوم نه دی رواج، مگر خانان ډېر دی، خاص بيا د رگون او راولسنان په ملاخيلو قبيلو کښي، ښايي چي کاتبانو خانان په گرديزي کښي خاقان کړی وي، چي يو مشهور نوم و.

په هر صورت خانان يا خاقان د "وجوير لويک" زوی و، چي لومړی پلا لـه دې کورنۍ څخه مسلمان سو، او د غزني د باميان د دروازې بتخانه يې مسجد کړ، او د لويک بت يې هلته ښخ کړ، خو دی بيرته مرتد سو، په دې جمله کښي (بسرش) د فارسي (پسرش) دی.

۱۲. کابلان ساه؟ چي صحيح يې کابلان شاه دی، او دا د هغه کابلشاه يو بل شکل دی، چي کله کله په ځيني تاريخي کتابو کښي هم دغه شکل راغلی دی، مثلاً ابن خرداد به د شاهانو په سلسله کښي "کابلان شاه" هم ياد وي[۷۰]

۱۳. خجل؟ د کرامات په ناقصه خطي نسخه کښي دغسي ليکلي دي، او داسي ښکاري، چي دا له کابلشاهانو څخه د يوه نوم و، دا نوم د تامل وړ دی، چي اصل يې څه و؟ زه داسي گمان کوم، چي دا نوم (خنچل) و، څکه چي پخوانو مؤرخانو هم دا نوم راوړی دی: احمد بن واضح يعقوبي (متوفي ۲۹۲هـ) ليکي، چي المهدي خليفه په (۱۶۳ه) کال ځينو شاهانو ته سفيران واستول، او دوی يې خپل اطاعت ته راوغوښته، چي اکثرو يې د المهدي اطاعت ومانه، يو لـه دغو شاهانو څخه ملک کابلشاه و، چي دی يې "حنخل" باله.[۷۱]

دا کابلشاه چي د (۱۶۳هـ) په حدود کښي ژوندی و، د يعقوبي په تاريخ کښي د ده نوم (حنحل) دی، چي د کرامات په نسخه کښي (خجل) ليکلی، او دواړه سره ليري نه دي، او داسي ښکاري، چي کاتبانو تصرف پکښي کړی دی.

(۷۰) المسالک الممالک، د ابن خرداذ به، ص ۱۷۰.
(۷۱) تاريخ اليعقوبي ۳ تا ۱۳۱ د نجف طبع ۱۳۵۸هـ.

Digital Library

لومړی توری په کرامات کښي (خ) او دوهم په یعقوبي کښي (ن) او دریم (ج) او اخرنی په دواړو کښي لام دی، نو له دې څخه (خجل) جوړېدای سي، چي زما په تخمین به دا کلمه اصلاً (خنچل) وي، ځکه چي په عربي او فارسي قدیمو نسخو کښي د (ج او چ) فرق په رسم الخط کښي نه و.

که دا نوم تجزیه کو، داسي به سي: خن چل، خن د خان مخفف دی، لکه په پښتو کلمه ختنما کښي، دا نوم په کاکړو کښي تر اوسه سته، خان + تما یعني د خان له تومني او پښته څخه، تما پخوانی کلمه ده، چي په اوستا کښي هم وه، لکه گئوتما (د گئو له تومني = بودا)[72] او مرتم = مردم (مر - تما) یعني د مړو له تومني، چي په اوستا کښي هم (مرته) یعني مردنی و[73] یا سپین تما چي د زردشت د کورنۍ نوم و.[74]

دغسي نور ډېر کلمات سته چي په اخر کښي تما (تومنه، ختېه، کورنۍ) راغلي ده، نو ختنما هم د خان تومني او د خان له ختي او متکبر او مغرور او اصیل په معنا دی، د پښتو خانگل (خان + کهول) هم کټ مټ دغسي نوم دی.

پر دغه اساس د خنچل لومړی توټه هم (خن) د خان مخفف دی، لکه چي ځني پښتانه خانمړي هم خنمړي او خانگل

(72) د دکتور جولیوس کتاب بودا د ۱۹۰۵م طبع.
(73) یشها ۲ تا ۴۲.
(74) یسنا ۱۹.

هم خنگل بولي.

دوهمه توټه یې (چل) ده، چي په پښتو طرز، سلوک، رفتار ته وایي، ملا میران کندهاري شاعر ویلي و:

نه په "چل"دعشق پوهیږي نه یې زده دی
لغـوړن مـچ دی بونیـږي رقیـب

نو "خنچل" یعني د لوړو عالي او خاني سلوک خاوند، چي داسي سړی حتماً باید پښتون او پښتو ژبی وي.

۱۴. بلسان خلجیه که لویک گفت: دا لویک نه دی معلوم چي نوم یې څه و؟ خو داسي ښکاري چي خنچل کابلشاه، دا بیت د "لویک" له خولې راالهړلی دی، او ښایي چي دغه "لویکٔ" له خنچل سره په کابل کښي و. ځکه چي د دې دوو کورنیو خپلوي په تاریخي روایاتو کښي دمخه ثابته سوه، نو ممکنه ده، چي دا "لویک" هم د خنچل خپل وي.

اما دلته د غور خبره دا ده: چي "لسان خلجیه" کومه ژبه وه؟ زما سره ډېر تاریخي او ژبني دلایل سته چي خلجي دغه اوسنی غلجي دی، چي له قدیمه د غزني په غرو او رغو کښي اوسي، او د زاولستان پخواني خلک دي، دلته به زه په لنډه یوځو دلیله راوړم چي دا خبره لږ څه ښکاره سي:

خلجي او غلجي یا غلزي په اصل کښي (غرزي =

Digital Library

کوهزاد)[۷۵] يعني د غرو خلک، چي دا کلمه په غرج، غرچه، او غلچه او نورو ډيرو تاريخي کلماتو کښي سته، او کله (غ) په (خ) هم اوړي، او غلجي، خلجي سي.

د هند "خلجيان" چي په پېړيو يې هلته سلطنت کړی دی، دغه پښتانه غلجيان وو، د دوی په نوم ډېر ځايونه هم سته، لکه: خلج (په روزګان کښي) خلج (د هلمند د ناوي)[۷۶] خلج (د غزني) چي ياقوت هم په معجم البلدان(۲ تا ۳۸۱) کښي خلج غزني ته نژدې د زابلستان له سيمو څخه ښودلی دی.

د قبايلو او ځايو په نوموکښي کله (خ) په (غ) اوړي لکه خرخيز - قرغيز او دغور اوسنی ساغر، چي منهاج سراج ساخر ضبط کړی دی، او اصلاً "سورغر" و.[۷۷]

دا خبره چي خلجيان د چنګېزخان د زوم خالج خان له نسله دي، او محمدقاسم فرشته د نظام الدين احمد بخشي هروي له طبقات اکبري رانقل کړې ده[۷۸] تاريخي صحت نه لري، ځکه دا نا ممکنه ده چي پس له (۶۲۰هـ) د چنګېزخان له

(۷۵) د شاهنامې په ملحقاتو کښي د کک کوهزاد حال سته، چي د دغو افغانانو مشر و، او دوی د زابل د سيمو په غرو کښي پراته وو، دغه کوهزاد کټ مټ د (غرزي) فارسي ترجمه ده. (د شهنامې ملحقات ج۵، ص ۳۳)

(۷۶) دا خلج، اصطخري هم د هلمند په ښارو کښي ياد کړی دی (اصطخري، ص ۲۴۵)

(۷۷) طبقات ناصري ۱ تا ۳۸۷ د حبيبي طبع، کوټه.

(۷۸) تاريخ فرشته ۱ تا ۸۸.

عصره بيا تر اوسه په (۶۰۰) کاله کښي د يوه سړي له نسله په ميليونونو خلک او قبايل پيدا سي.

خلجيان يا غلجيان خو درې قرنه تر چنګېز دمخه په دغو ځايو کښي ساکن وو، او ډېر شهرت يې لاره، د حدودالعالم مؤلف په (۳۷۲هـ) کښي وايي: "د غزني په اطرافو کښي خلج، ترکان (دا کلمه غلطه چاپ شوې ده خلخ) پراته دي. او تر بست او ګوزګان او بلخ او تخارستانه پونده دي، او ورشوي او د څرځايونه او ډېر پسونه لري".[۷۹]

تر ده دمخه بل اسلامي جغرافياوال ابن خرداذ به (۲۳۰-۲۳۴) هم د خلجيه نوم اخلي، او وايي چي خرلخ تورکان طراز ته نژدې د ژمي هستوګني لري، او هم دوی ته نژدې د خلج (خلجيه) د ژمي ورشوي دي.[۸۰]

ابراهيم بن محمد اصطخري (۳۴۰هـ) وايي:

"خلج يوه ډله تورکان وو، چي خورا پخوا د هند او سيستان تر مينځ د غور شاته راغلله، پسونه يې لرل. کالي او ژبه او کړه وړه يې لکه د تورکانو داسي وو"[۸۱]

ځيني مستشرقان په دې عقيده دي، چي دغه غلجي د هفتاليو بقايا دي، مارکوارټ وايي: "خلج يا خولچ د هفتاليو

(۷۹) حدودالعالم، ص ۶۴ د تهران طبع.

(۸۰) ابن خرداد به، ص ۲۸.

(۸۱) اصطخري، ص ۲۴۵.

Digital Library

قبائیلو پاتي برخي دي، چي په شامي کتابو کښي په (۵۵۴م) Khwlas راغلي"[۸۲] او بیا په (۵۶۹ع) کال سفیر ریمرچوس دغه کلمه خو لیر راوړې ده. او دا نظریه موږ کتې متې د محمد بن احمد خوارزمي په کتاب کښي (۳۷۰هـ) هم وینو، دی وایي: خلج او کبجیه[۸۳] تورکان (دا کلمه غلطه کنجینه چاپ شوې ده) د هیاطله له پاتیشونکو څخه دی، چي په تخارستان کښي دشان او شوکت خاوندان وو.[۸۴]

دا خلجیان له افغانانو سره یوځای مؤرخانو یاد کړي دي، او داسي ښکاري چي دوی ډېر سره نژدې او یو قام وو، ابو نصر محمد بن عبدالجبار عتبي (۴۱۵هـ) د سبکتګین په فتوحاتو کښي لیکي: "افغانیه او خلج ده ته ایل او په زور یې په خدمت کښي داخل کړه سوه"[۸۵] چي ابن اثیر هم کټ مټ دغه روایت راوړی دی.[۸۶]

[۸۲] ایرانشهر، تر ۲۵۱ وروسته.
[۸۳] دا د بیهقي کېچي او د منهاج سراج کوچي. او د عربو قفص، او د شاهنامې د ملحقاتو کوچ، او د ارمني مؤرخ موسس کلن کتوتس: کمچک هفتالیت، او اوسني کوچی دی.
[۸۴] مفاتیح العلوم، ص ۷۲
[۸۵] تاریخ یمیني، ص ۲۶.
[۸۶] الکامل، ۸ تا ۳۴۸.

مینارسکی په صراحت سره وایي: دغه خلج تورکان او د اوسنیو غلجو افغانانو اسلاف وو، او بارتولد او هیګ هم په اسلامي انسائیکلو پیډیا کښي دغسي ویلي دي.[۸۷]

دا خبره یقین ته نږدې ده: چي خلجي یا غلجي او ابدالي به له پخوانو هفتالیانو او زابلي پاچهانو سره نژدېوالی لري، ځکه چي دغه هفتالیان (هیاطله) هم په دغه زابلستان کښي چي اوس هم غلجي او ابدالي اوسي، پاچهان وو، او پر سکو، چي د دې پاچهانو شکلونه کښل سوي دي، هم کټ مټ د دغو اوسني پښتنو کړه وړه ته ورته دي، جګي پزي، غټې سترګي، ګڼ وېښتان، قوي بدنونه یې عیناً د پښتنو دي، او لکه میسن چي لیکي: د نورستان پخوانو کافرانو مطلق پښتانه پخپله ژبه اودل Odal بلل، چي دا کلمه هغه هفتل (ابدالي) ده (د میسن سفرنامه، صفحه ۸ جلد ۱ طبع لندن ۱۸۴۲ع) احمدشاه ابدالي وایي:

توله یو دي که غلجي دي که اودلي
ښه هغه چي آئینه د زړه صفا ده

نو خلج یا غلجي د هغو تورکانو او غزانو له نسله نه دي، کوم چي په غزنوي دوره کښي او بیا د سلجوقیانو په زمانو کښي خراسان ته راغلي وو، بلکې تر اسلام دمخه چي کوم

[۸۷] د مینارسکي حواشي پر حدود العالم، ص ۳۴۸ د اکسفورډ طبع.

he Digital Library

هفتالي اريائي اقوام په تخارستان او زابلستان کښې وو، زمونږ غلجيان به دهغو سره خپلوي لري، او د دې غلجو حملې پر هند د هفتاليو سره شروع سوي، او تر (۸۰۰هـ) پوري دوام لري، چې د دوی غتېي شاهنشاهي هم په هند کښې وې، او اسلام يې تر بنگاله خپور کړی و، او د دوی له نومو سره د (خان) لقب هم د (هون) د کليمې اوښتی شکل دی، ځکه چې (هـ) په (خ) اوړي لکه قديم هوارزم، اوسنی خوارزم، د تورکو هانم او زمونږ خانم.

د دې خبرې لپاره هم مونږ تاريخ سندونه لرو: مثلاً د تورکو معروف لغوي محمود کاشغري (۴۶۶هـ) ليکي:

"غزان ۲۴ قبيلې دي، مگر د "خلجيانو" دوې قبيلې په دوی کښې ځانونه نه شميري او بيلې دي". [۸۸]

همدغه مؤرخ د تورکانو په قبايلو کښې د "خلج" يا خلجيانو ذکر کورټ نه کوی، او ځکه چې دی پخپله تورک او په ژبه او عنعناتو يې پوه و، نو د ده قول په دې بابت کښې مستند او قديمتر دی.

محمد بن نجيب بکران (د ۶۰۰هـ حدود) داسي ليکي:

"خلج قومی ازترکان از حدود خلج بحدود زابلستان افتادند ودر نواحی غزنين صحرا يست آنجا مقام کردند، پس بسبب گرمی هوا، لون ايشان متغير گشت وبسياهی مايل شد

[۸۸] ديوان لغات الترک ۳ تا ۳۰۷.

وزبان نيز تغير پزيرفت ولغتی ديگر گشت، وخلج را مردمان به تصحيف خلج خوانند". [۸۹]

له دې څخه ښه ښکاري، چې دغه خلجيان له تورکي قبايلو څخه په دغه وخت کښې بېل وو، او د خلخ او خلج تر مينځ التباس او تصحيف موجود و، منهاج سراج هم طبقات ناصري کښې د خپل عهد ډېر ملوک په هند کښې ښيي خو هغه چې تورکان دي، هغه ترک بولي، او هغه چې خلجيان دي، خلجي يې بولي، چې د غور له گرمسيره هلته تللي او پادشاهي يې جوړې کړي وې، لکه ملک خان خلج، محمد بختيار خلجی، محمد شيران خلجی، علي مردان خلجی، حسام الدين عوض حسين خلجی، غياث الدين خلجي [۹۰] او ډېر نور خلجي مشاهير چې له ترکانو بېل وو، حتی ضياء برنی د هند مؤرخ (د ۷۵۸هـ حدود) پخپل تاريخ فيروز شاهي کښې يو خاص فصل لري، چې بايد شاهي د تورکانو وي، خو هغه وخت چې ملک جلال الدين خلجی د دهلي پر تخت کښېنوست، نو دی ليکي: چې خلک ډېر متاثر وو، چې څنگه يو خلجی د تورکانو پر تخت کښېنستلای سي؟ دلته داسي ليکي:

"ملک خلجيان شهريان را بغايت دشوار نمود" [۹۱]

[۸۹] جهان نامه، ورق ۱۷ خطي، د مينارسکي په حواله.
[۹۰] طبقات ناصري ۱ تا ۴۹۵ وروسته، د حبيبي طبع، کوټه.
[۹۱] تاريخ فيروز شاهي، ص ۱۷۳ د کلکتې طبع.

Digital Library

له دغي خبري څخه هم دا ښکاري: چي خلجيان، تورکان نه وو، که نه وي نو ولي به خلکو د تورکانو د تخت و تاج پر ضياع افسوس کاوه[۹۲] بلکه دغه خلجيان چي په هند کښي د مدنيت او سلطنت يو ښکلی اثر پر ايښی دی، په اصل او نسب د افغانستان له غلجيانو څخه وو.[۹۳]

بارتولډ وايي:

"له څلورمي هجري پېړۍ څخه مو ږ خلجيان د افغانستان په جنوب کښي د سيستان او د هند تر منځ وينو، او دوی د هغو ترکانو پښتانه شوي بقايا دي، چي د اصطخري په قول په قديمو زمانو کښي دلته راغلي وو، او دغه اوسني پښتانه غلجي چي د ترنک او ارغنداو په لوړه وادي کښي اوسي، هم له دغه نسله دي".[۹۴]

نو دغه تورکان چي په قديمو زمانو کښي زابل ته راغلي وو، هغه هفتاليان (هياطله، هون) وو، چي يو نيم زرکاله دمخه له پښتنو سره ګډ، او دلته د پښتنو د اکثريت په سبب بالکل پښتانه سوي وو، او کوم وخت چي دوی په هند کښي سلطنتونه جوړ کړل، بالکل پښتانه وو، او پښتنو دغه خپل خلجي ګڼل،

(۹۲) خلجيان تورکان نه وو، د دې تفصيل وګورئ د هند د تاريخ د کانګرس رويداد ۱۹۳۹م.

(۹۳) تذکره بهادران اسلام ۲ تا ۳۳۱.

(۹۴) اسلامي انسائيکلو پيډيا، ۳ تا ۸۷۶.

مثلاً: خوشحال خان خټک، سلطان جلال الدين خلجي (۶۸۹-۶۹۵هـ) په صراحت سره غلجی ګڼي او وايي:

بيا سلطان جلال الدين پر سرير کښېناست
چي په اصل کښي غلجی د ولايت و[۹۵]

له دغو ټولو تاريخي اسنادو څخه دا ثابتيږي، چي خلجيان پښتانه وو، او دغه اوسني د غزني دغرو او رغو غلجيان دي، چي د جهان نامي د مؤلف په قول يې ژبه هم بېله وه، او هغه نو دغه پښتو ده، چي تراوسه هم د ټولو غلجو ژبه ده، او د کرامات په دغه حکايت کښي هم "لسان خلجيه" بلله شوې ده، او د دغه "لويک" ژبه هم پښتو وه، ځکه چي دغه بيت پښتو دی، او وروسته به يې ولولئ:

۱۵. هندوان ساه؟ دا کلمه هندوان شاه ده، په پهلوي او قديم فارسي ادب کښي هندوان، هند ته ويل کېده[۹۶] د شاهنامې[۹۷] په ملحقاتو کښي چي د زابلي افغانانو او د دوی د مشر کک کوهزاد قصه راغلې ده، داسي وايي:

(۹۵) د خوشحال خان خټک کليات ص ۶۶۹، د حبيبي طبع، کندهار.

(۹۶) سبک شناسي ۲ تا ۲۷ د تهران طبع.

(۹۷) دا ملحقات د فردوسي نه دي، بلکه کوم بل شاعر پس له (۶۰۰هـ) په شاهنامې پوري نښلولي دي. خو قصې يې بالکل له تاريخي اصالته خالي نه ښکاري.

که نزدیک زابل بسه روزه راه — یکی کوه بد سر کشیده بماه
بیکسوی او دشت خرگاه بود — دگردشت زی هندوان راه بود
نسته دران دشت بسیار کوچ — زافغان ولاچین وکرد وبلوچ [۹۸]

دلته مقصد دغه د ارگون او وازي خوا لوی دښت دی، چي د هند خوا ته د گومل او کورم له درو څخه لاري وې، او کوچ هم هغه کېچي او کبجینه دی، چي تراوسه هم غلجیان کوچي بلل کیږي، او دوی کیږدۍ (خرگاه) له دغه دښته د اباسین غاړو ته په ژمي کوچ کوي.

ابو منصور موفق بن علی هروی (د ۳۶۰ه حدود) وایي:

"وآن دیگر داروها کی به هندوان موجود است، ازاین دیگر اقلیمها نیابند"[۹۹]

نو هندوان شاه، د هندوستان شاه و.

۱۶. نیسه؟ دا کلمه نبسه ده، چي اوس یې په فارسي نواسه او په پښتو لمسی، نمسی، نوسی بولي، بیهقي د دغي کلمې مفرد نبسه او جمع یې نبسگان راوړي[۱۰۰] د یوه زاړه فارسي تفسیر په خطي نسخه کښي چي په کیمبرج کښي سته، هم نبسه راغلې ده "و اورا فرزند دا دیم ونبسه برسر" (ورق ۳۴ب) فخر مدبر مبارکشاه لیکي:

[۹۸] د شاهنامې ملحقات، ج۵ ص ۳۳، د تهران طبع.
[۹۹] الابنیه عن حقایق الادویه، ص ۱ (خطي).
[۱۰۰] تاریخ بیهقي، ص ۲۲۱ تا ۶۷۳ د تهران طبع.

Digital Library

"سند نبال نبسه شاه کابل از پایان هندوستان باز آمده بود".[۱۰۱]

امیر خسرو وایي: صفت ذات او همین نه بس است، که رسول خدای رانبس است.

ځکه چي افلح د گردیزي په قول، د خاقان (خانان) لمسی و، نو دا لکمه حتماً نبسه ده، او د اصل (نیسه) معنی نه لري، او د بیهقي له استعماله هم ښکاري، چي په غزني کښي مروجه وه.

۱۷. بشاني بنست؟ دا جمله غالباً داسي ده: بشاهي بنشست، یعني پر شاهي کښېنوست، او شاهي په پهلوي او لومړنۍ فارسي کښي د سلطنت او مملکت په معنا هم و.[۱۰۲]

وروستني کلمات داسي دي: بتخانه لویک برکند و مزگت بکرد، یعني د لویک بتخانه یې ورانه کړه، او پر ځای یې مسجد جوړ کړ.

۱۸. سلطان سخي سرور: دا سړی د هند او پنجاب په سیمو کښي ډېر شهرت لري، او د مشهورو اولیاؤ په ډله کښي شمېرل کیږي، مفتي غلام سرور لاهوري لیکي: د ده نوم سید احمد او مشهور په سخي سرورسلطان و، د ملتان له ولیانو څخه دی،

[۱۰۱] آداب الحرب والشجاعه، ص ۲۸ د لاهور طبع.
[۱۰۲] سبک شناسي ۱ تا ۴۲۹.

Digital Library

چي خلک یې "لکهٔ داتا" بولي، او نسب یې حضرت علي (کرم الله وجه) ته رسیږي، د پلار نوم یې سید زین العابدین و، چي د ملتان په کرسۍ کوټ کښي ساکن و، او د عایشې کهوکهري سره یې واده وکړ، او سید احمد او عبدالغني دوه زامن ځني پیدا سوه، دغه سید احمد په بغداد کښي د حضرت عبدالقادر جیلاني (رح) او شهاب الدین سهروردي (رح) حضور ته ورسید، او بیا یې په لاهور کښي له محمد اسحاق لاهوري څخه علوم ولوستل، وروسته مفتي لاهوري د ده کرامات شمیري، او د شهادت تاریخ یې د شاه کوټ د غره سره چي اوس یې مزار هم هلته دی په (۵۷۷هـ) ګڼي.[۱۰۳]

دا سید احمد د خپل روحاني سطوت او شکوه له رویه په "سلطان" مشهور سوی و، دی پسله شیخ علي هجویري د هند په خاوره کښي د اسلام خورا لوی مبلغ دی، حتی چي د هندوانو قبایل په جالندهر کښي خپل ځانونه تر اوسه هم "سلطاني" او ده ته منسوب بولي[۱۰۴] او په عیسوي پنځلسم او شپاړسم قرن کښي دغه سلطاني فرقه ډېره مشهور وه. او د پنجاب جاټ ټول سلطاني وو، چي دوی به د فروري په منځ کښي د سخي سرور زیارت له، ډېره غازیخان ته راتله. خو د سکهانو د حکومت په وختو کښي دیوان ساون مل د ملتان حاکم دوی منع کړل، تر

(۱۰۳) خزینة الاصفیا ۲ تا ۲۴۸.

(۱۰۴) د جالندهر ګزتیر، ص ۱۲۱.

نولسمي پېړۍ پوري چي د لودهیانې او جالندهر ګزتیر لیکل کېدی، دغه سلطاني هنود موجود وو.[۱۰۵]

دا سخي سرور چي د حضرت عبدالقادر جیلاني رحمه الله علیه (۴۷۰ - ۵۶۱هـ) او د شیخ شهاب الدین سهروردي (۵۳۹ – ۶۳۲هـ) معاصر بلل سوی دی، په هغو سیمو کښي چي دخراسان د خلکو د تګ او راتګ لاري وې، یعني په ملتان او ډېره غازیخان کښي اوسېد، نو ځکه پښتانه هم د ده مریدان وو، او ښایي چي دی پخپله هم د لوست لپاره، غزني ته راغلی وي، ځکه چي دغه وخت د غزنویانو دوره وه، او غزني د علم ثقافت او تصوف مرکز و.

د کرامات د دغي ناقصي نسخې څخه ښکاري، چي دغه کتاب خاص د ده پر کراماتو لیکلي سوي و، او ټول حکایات یې هم د ده په خوارقو اړه لري، چي یو مثال یې دغه موجود حکایت، او د غزني په مسجد کښي د "لویك" د بت کشف کول او له مځکي څخه را ایستل دي.

۱۹. باین مزلت؟ دا کلمه هم یقیناً مزګت ده، مزلت معني نه لري.

۲۰. کشف سدس؟ دا کلمه شدش ده، یعني ده ته کشف سوه.

۲۱. درتالوت؟ صحیح ډول په اوسنۍ املا ولولئ:

(۱۰۵) آب کوثر، ص ۹۱.

Digital Library

۲۲. از شهر غزنه پرجاست؟ برجاست دلته معني نه ورکوي، دا کلمه برخاست ده، اوس دا حکایت په صحیح ډول په اوسنی املا ولولئ:

"ابوجامـدالزاولي را درتـاریخ غزنـه، از حسـن صـغاني روایت است: کـه در بلـده غزنـه بـر درب بامیـان مسـجد یست عظیم، که آنرا مزگت افلـخ (افلـح؟) لویـک خواندنـدی، و ایـن بتخانه عظیم بود، که وجویر لویـک، برخـدمت رتبیـل وکابلشـاه کرده بود.

چون پسرش خانان (خاقان) به مسلمی آمد، صـنم لویـک را نیارست شکستن، وانرا دران مزگت بزمین اندر کرد، وبتـابوت سیمینه درنهاد.

کابلان شاه خنچل، این بیت فرستاد بلسان خلجیـه، کـه لویک گفت:[۱۰۶]

خانان (خاقان؟) باز هندوان شـاه شـد، و چـون نبسـه او افلخ (افلح؟) بشاهي بنشست، بتخانه لویک برکند و مزگت بکرد. چنین روایت کنند:

چون سلطان سخي سرور، باین مزگت شد گفـت: بـوی صنم شنوم، نیک دید و کشف شدش، زمین برکافت و صنم لویک برکشید درتابوت سیمینه نهاده، انرا بشکست وسیم را (بـه) بنـای

(۱۰۶) د دې بیت صحیحه املا او معاني به وروسته راشي.

مسجد داد، وبکرامت آن ولی الله، بوی کفـر وهنـدوئی از شـهر غزنه برخاست. (ورق ۱۵ خطي)

د خلجي ژبي پښتو بیت

اوس به دغه د "لسان خلجیه" د بیت الفاظو ته ځیر شو، گمان کوم چي دا پښتو دي داسي:

په زمـي کزنـه ښخیـد لویـک لویـانو بویلـه لویـا
کښه تور به براغلوم (بلوم؟) مملـه تیزیـو پـه مـلا

د دې بیت هره مصرعي پنځلس هجاوي لري.

۱	۲	۳	۴	۵	٦	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵
په	زمي	گز	نه	ښه	خید	لو	یک	لو	یا	نو	بو	یله	لو	یا
کښه	تور	به	برا	غل	وم	به	لوم؟	مم	له	تی	ز	یو	په	ملا

په اوسنی املا داسي کیږي:

په زمـي غزنـه ښخیـد لویـک لویـانو بایلـه لویـا
کښه تور به براغلوم (بلـوم؟) مملـه تـازیو پـه مـلا

د کلماتو تحلیل:

۱. زمي: دغه اوسنی مځکه او د فارسي زمین ده، دا کلمه عیناً په فارسي پخواني ادب کښي په دغه شکل سته، فخرالدین گرگاني (۴۴۶هـ) وایي:

Digital Library

چو اين مايه نبودی رستنی را
نبودی جانور روی "زمی"را(۱۰۷)

نظامي وايي:

اساسيکه د آسمان و"زمی"است
باندازه قدرت آدمی است

اسدي طوسي (متوفي ۴۶۵هـ) وايي:

زمين جای آرام هر آدمی است
همان خانه کردگار "زمی" است(۱۰۸)

په اوستا کښي زم (مځکه) او په پهلوی زميك د اسمان په مقابل کښي و(۱۰۹) او زمياد د مځکی او ودانۍ پربښته وه(۱۱۰) داسي ښکاري چي زمی پخوا په پښتو کښي هم وه، چي وروسته زمکه يا مځکه د پهلوی، زميك، ته نژدې ځني جوړه سوه.

۲. ګزنه: په اصل کښي (کزن) ده، چي د ګزنه = غزنه ناقصه املا ده دا کلمه په سغدي ژبه (ګزنك) او د معاني په

(۱۰۷) ويس و رامين ۳.
(۱۰۸) فرهنگ دهخدا، ص ۶۶.
(۱۰۹) يشتها ۸، ۱۳، ۹۵
(۱۱۰) مزد يسنا و ادب فارسي. ص ۴۳۲.

کتابو کښي ګزن او معنا يې خزانه ده(۱۱۱) او په سنسکريت کښي کجن يا جګن وه، چي عربو هم دغه کلمه معربه کړه، ابو منصور موهوب بن احمد بن محمد الخضر جواليقی (۴۶۵ تا ۵۴۰هـ) ليکي: الکنز: فارسی معرب و اسمه بالعربيه مفتح،(۱۱۲) نو د عربي کنز د فارسی ګنج معرب شکل دی(۱۱۳) چي قديم شکل يې ګزنه = ګنزه = غزنه و.

په فارسي کښي مرغوزن يا مرغزن (ګورستان) ته وايي، او دغه قديمه ريښه لري (مړ + غزن = خزانه مردګان = ګورستان چي دا کلمه په هراتي فارسي کښي وه،(۱۱۴) امامي هروي وايي:

آن جهانداری که ګشت اندر نبرد
مرغزار از زخم تيرش، مرغزن

منو چهری وايي:

وقت صلحش کس نداند "مرغزن"
از مرغزار وقت خشمش کس نداند

(۱۱۱) سلطنت غزنويان ۳۵۷ د پروفيسر بن ونيست په حواله.
(۱۱۲) المعرب من الکلام الاعجمي، طبع دارالکتب المصريه ۱۳۶۱هـ.
(۱۱۳) سواء السبيل الی معرفته المعرب والدخيل، طبع لاهور ۱۹۰۳هـ.
(۱۱۴) طبقات الصوفيه، ص ۲۱۳ خطي.

مرغزار از مرغزن،[۱۱۵] نوګزن = غزن: مجمع او مخزن ته وايي، چي د غزنه قديم نوم ګزنه په پښتو کښي و، او دا يې ځکه ګزنه باله، چي په دې کوټ کښي به تل د شاهانو خزانې محفوظې وې، او غزنه د ګزنه د کليمې وروستنی لغوي تحويل دی.

۳. سحيد لويك؟ دا کلمه هم د "لويك" بت د ښخولو او مځکې کينلو (کافت) په قرينه، چي په دې حکايت کښي ذکر شوی دی، د پښتو (ښخيد) ده، له ښخ او ښخول ځخه چي د مفرد غايب صيغه ښکاري، او اوس مونږ وايو (ښخ سو) ګمان کوم چي د (ښخيدل) مصدر پخوا پخپله مستقيم مشتقات درلوده، او (ښخ کيدل) د ژبې د وروستني فتور نخښه ده - او د صيغې اخير (يد) د فارسي له هروي لهجې سره ډېر نزدې دی. چي پخوا د مفرد غايب لپاره راتئ: مثلاً وی نان خورديد (وی نان خورد)احمد استاد محمود ايد (احمد استاد محمود است).

نو ښخيدلويك هم دغه معنا لري: ښخ سو لويك، د خواجه عبدالله انصاري په طبقات الصوفيه کښي چي په هروي لهجه دی، ډېر داسي مفرد غايب صيغې سته.[۱۱۶]

[۱۱۵] ديوان منوچهري، ص۶۶.
[۱۱۶] د طبقات الصوفيه فرهنګ د حبيبي ليک.

Digital Library

۴. لوی انو: په اوسني املا (لويانو) ده، له دې ځخه هم ښکاري، چي د (لويك) د کلمې ريښه هم (لوی) وه، او پښتنو دوی (لويان) هم بلل، دا کلمه اوس هم سته، مثلاً: د کلي مشران او لويان سره راغوند شول.

کريم داد وايي:

پر غريبو چي تېری کا
لوی د نشي هسي لوی

۵. بويلا: دا هم د اوسني (بايله) قديم تلفظ دی، بايلل او بويلل (باختن) په يوه معنی دي، تر اوسه د غرو پښتانه (بويلا) وايي يعني (باخت)، او دا د پښتو د لهجو اختلاف دی، چي د ږغېږو توريو Vowels په ويلو کښي لري، او لکه چي ما دمخه وويل: په قديمو نښانو کښي د مسيدو او وزيرو او اپريدو د لهجو او ادا ډېر اثار ښکاري، بويلا (بايلوله، بايلو، بايله) ماضي صيغه ده، چي په فارسي (باخت) ورته وايي.

۶. لويا: اوسني لوی، د هغه لوی له ريښې ځخه پر قديم ډول اسم حالت دی، پخوا داسي کلمات ډېر وو، خو اوس لږ دي، مثلاً اوس مونږ خندا، ژړا، رڼا، نڅا وايو، خو ځغلا، شنړا، ځلا، زرغا، زلما، ښکلا، ملا نه وايو، حال دا چي دغسي ډېر کلمات په پخواني پښتو کښي

Digital Library

وو، او پـه پخوانـو اشـعارو کښـي مسـتعمل دي[117] وګورئ په لومړۍ مصرعی کښـي لويان، لويا دواړه لـه يوې ريښې دي، او دا ثابتوي، چي د (لويك) لقب هم لـه دغي ريښې څخه راوتلی دی.

٧. کسه تر؟ دا کلمه کشا تر = کښه تور وه، لومړی توته يې کښه له کښل څخه ده، او دوهمه کلمه (توره) ده، چي پـه ترکيب کښي (ه) حذفيږي، لکه تورن، توريالی.

د تـوري کلمـه پـه قـديمو نومو کښـي خورا ټينګـه ريښـه لـري، لکـه دمخـه ذکـر شـوي (تورامانـا = تـورمن) او تـروجن پـال (تورجن پالونکی) او کشتريه چي پـه سنسـکريت او زړه پارسو او سغدي او اوستا کښـي عمومـاً د پاچـا او حکمـران او جنګـي او توريالي په معنا وه، او د شاه، شـار، کشـور کليمې هـم لـه دغـي څخـه راوتلـي دي او د پيـر روښـان پـه خيرالبيـان کښـي (تـورکښ) راغلې ده.[118]

سـر الکسـندر بـرنس Burnes تـر ۱۸۳۶ع کـال دمخـه د اباسـين پـه هنـد (پخـواني ويهنـد) کښـي پـر سـنګ مرمـر يـوه سنسـکريت کتيبـه مونـدلې وه، چـي يـو غـوښي خـوړونکی قـوم تورکښ Turshcas پر دې سيمه مسلط و.

[117] پټه خزانه، ص ۲۳۴-۲۳۹.

[118] شرح يې وګورئ: د پښتو ادبياتو تاريخ ۱-۶۵ د حبيبي ليک

دا ليـك يـوه بـرهمن "سـري تلکـه" Seri Tillaka کښلی دی[119] او داسـي ښکـاري چـي دا غـوښي خوړونکي تورکښان هغه هفتاليان (هونان) وو، او دوی يې د دلاورۍ او توريالي توب په سبب تورکښ = کښـه تـور = کشـتريه بللـه، چي په دې پښتو بيت کښي کټ مټ دغه کلمه راغلې ده، او کشـتريه او کښ تور يا تورکښ د لښکري او عسکر په معنا لـه قديمـه پـه پښـتو ادب کښي موجود وو.

٨. ببراغلـوم: دا کلمـه غالبـاً (بـه براغلـوم) ده، چـي د بيـت د هجايي وزن په تجزيه کښي (برا - غـل - وم) ويلـه کيـږي، او بايد مصدر يې براغلول وي، يا براغلل وي، لـه موقـع داسـي ښکـاري چـي براغلـول بـه د فارسـي لـه (آغـال، براغلل، براغليدن) سره يوه لري، اسدی طوسي ليکي:

آغال چنان باشد که کسی رابر کسـی طـيره کننـد تاتنـد شود، آن فعل را آغالش خوانند، وسگ را که بر مدم جهانند، بـر آغليدن گويند، فرالاوي گفت:

[119] د دې کتيبې انګريزي ترجمه وګورئ: کابـل د لنـدن طبـع ۱۸۴۲م ص ۱۲۰-۱۲۱ چي اصلي ډبرليک، برنس د ايشياټک سوسائيټي دکلکتې موزيم ته وړی و.

Digital Library

مـن ز "آغالشـت" نترسـم هـیچ
وربمـن شـیر "رابـر آغـالی"[120]

دا مصدر په فارسي کښې برغلانیدن او ورغلانیدن هم راغلی دی، چي اوس یې په پښتو ښکارل یا پارول بولي، او په فارسي یې "کسی را بر جنگ تیز کردن" معنا لیکلې ده[121] بیهقي لیکي:

"اندیشد این بادشاه که ما بتر سیدیم و بگریختیم، و دم مابگیرد، وبنامه ولایت داران رابرما "برآغالانیدن" گیرد، و ناچار دوست برما دشمن شود".

بل ځای وایي: که بنده بورتگین را برین قوم "آغالید" و اوبخواهد آمد".[122]

نو په دې پښتو بیت کښې هم "کښه تور به براغلوم" داسي معنا کوي: لښکر به وګمارم او فوځ به پاځوم، یعني زه به ستا په مرسته خپل لښکر درولېږم.

په پټه خزانه کښې د امیر کروړ یوشعر دی، چي په هغه کښې "په ژوبله یو نم "یرغلم" پر تښتېدونو باندي" راغلي دي[123] هلته ما دا کلمه پرغالم لوستې وه، ځکه چي د

[120] لغت فرس، ص ۳۲۵.
[121] برهان قاطع، ج۱.
[122] تاریخ بیهقي ۲ص ۷۵۲-۸۰۵.
[123] پټه خزانه، ص ۳۳.

خوشحال خان او نورو متوسطینو په اشعارو کښې پرغلل او یرغال هم د حملې په مفهوم موجود وو، مګر ښایي چي د امیر کروړ دغه "یرغالم" هم برغالم وي، د برغلل له لازمي مصدره، چي دغه قدیمه ریښه لري، او امیر کروړ هم د دغو "لویکانو" د زماني پاچا دی، چي د دوی د سلطنت غربي خواته پر غور او زور او بادغیس حکمران و، او د ژبي نژدېوالی یې ضروري دی.

۹. بلوم؟ د بیت د هجائي تقطیع څخه باید دا کلمه دوې هجاوي وګڼو (به - لوم) مګر ما چي هر څه فکر او مطالعه وکړه، د دغي کلیمې کوم معقول حل مي ونه موند، او داسي کلمه چي معنا یې له موقع سره ونښلي او منطقي هم وي، ما نه کړه پیدا ځکه دا کلمه دغسي پټه او ناحل سوې پاته سوه.

۱۰. مملا: دا کلمه ظاهراً نهي ده (مه مله) یعني ملتیا مه کوه ځکه چي وروسته هم د بیت په پای کښې (ملا) راغلې ده، مل تر اوسه په پښتو: ممد، معاون او رفیق ته وایي، ملتیا، ملتوب تعاون او رفاقت او همراهي ده، شیخ اسد سوري د پښتو یو قدیم شاعر (۴۲۵هـ) وایي:

نـه بـه لاس واخلـي لـه خـوره نـه بـه لـوري
نـه بـه مـلا کـړي لـه بـې وزلـو لـه تـرار[124]

[124] پټه خزانه، ص ۴۱-۲۳۴.

...e Digital Library

ملکيار غرشين (۵۷۱هـ) وايي:

غازيانو راشئ - تول شاوخواشئ - د شهاب په ملاشئ،(۱۲۵)

کله (ملي) د پاتېدو او اقامت او باقي بودن په معنا هم راغلي دي، عبدالقادرخان ختټك وايي:

اې يوه خدايه! ژر وران د دنيا سراى کړې!
چې اشنا عالم ترې ځي، نااشناملي

بل ځاى وايي:

ناپوهان به يې باور په وداني کا
چې په طمع د سيلاب د اوبو ملي(۱۲۶)

نو ښايي چي دلته هم (مه مله) يعني مه پاتېږه، دوام مه کوه، وي.

اما د کليمې آخرنی الف د (ه) پر ځاى، اوس هم د غلجو او وردګو او اپرېدو په لهجو کښي سته، مه کوا، مه خورا، مه ځا، وايي.

۱۲. تيزيو؟ دا کلمه د هجايي تقطيع لپاره بايد (تي-ز-يو) ولوستله شي، ګمان کوم چي دا هم د رغيزو توريو د اوښتلو د سيستم په اثر له (تازيو) څخه (تيزيو) شوې ده.

(۱۲۵) پښتانه شعراء ج ۱ ص ۵۶ د حبيبي طبع کندهار
(۱۲۶) وګورئ د عبدالقادرخان ديوان، د حبيبي طبع کندهار.

تازي له قديمه عربي ژبي او عربي قوم ته ويل کېده، په اوسني محاوره بايد ووايو، (مه مله د تازيو په ملا) يعني مه ځه يا مه پاتېږه د تازيو او عربو په ملګري کښي.

ځکه چي د غزني لويك خانان، جبراً مسلمان سوي وو نو يوه بل "لويك" له کابله ده ته په دې بيت کښي وکښل چي:
"هاى، افسوس! لويك بت د غزني په مځکه کښي ښخ سو، او لويانو خپله لويي بايلو ده، زه به لښکر دراستوم، ته د تازيانو (عربو) ملګري مه کوه".

تازي چي پښتانه مسيد او وزير به يې حتماً (تيزي) وايي، د عربي اقوامو لپاره قديم نوم دی، چي په پهلوي او فارسي کښي هم مستعمل و، فردوسي په شاهنامه کښي د عربو او سعد وقاص د حملې پر وخت، دغه کلمه د مطلق عرب په معنا استعمالوي مثلاً:

که تخت ونه ديهيم بيني نه شهر — کزاختر همه "تازيان" راست بهر
از ايرانيان وازترك وز"تازيان" — نژادي پديد آيد اندر ميان
نه دهقان، نه ترك ونه "تازي" بود — سخنها بكردار بازي بود

بيا وروسته تازي عربي ژبه هم بولي:

"بتازي" يکي نامه پاسخ نوشت — پديد آوريد اندر وخوب وزشت(۱۲۷)

(۱۲۷) شاهنامه ج۵ تر، ص ۳۰۲ وروسته.

The Digital Library

اکثره محققان وايي: چي دغه تازي نوم لـه (طائی) څخه اخیستـ سوی دی، ځکه چي د بنوطي قبیلـه ایرانیـانو تـه ډېره نژدې او ورځرمه عربي قبیله وه، نـو ټـول عـرب یـې پـه دغـه نامـه وبلل.(۱۲۸)

دا چي یو ملت د یوې قبیلې په نامه وبلل شي، پـه تـاریخ کښي نـور مثالونـه هـم لـري، لکـه یونـان د یـوې قبیلې یونیـا پـه نامه، یا فرس (د عربو ایران) د پرسه قبیلې په نامه چي یونانیانو (پرسیا) وباله، او بیا (پرشیا) سو.(۱۲۹)

او بـل مثـال یـې دا دی: چـي پـه دغـه حکایـت کښـي د پښتنو ژبه یوازي د غلجو په نامـه "لسـان خلجیـه" بللـه شـوې ده، او دا د کل تسمیه په جز ګڼله شي.

دا "تازي" نوم د عربو لپاره ډېر قـدیم دی، حتـی چینیـانو هـم د تهانګ د کورنـۍ پـه سـلطنت کښـي (۶۱۸-۹۰۷ع) پخپلـو کتـابو کښـي دا نـوم تـا - شـي Ta-Shi ذکـر کـړی دی، چـي پـه ۹۶۰ع د تا - شي Ta-Shi امیرالمـومنین لـه خـوا شـل سـفیران د چین د سنګ Sung شاهانو ته راغلل، او د لیو - شي Liao-Shi چیني امپراطور حضور ته هم یو تلشي (تازي) سفیر راغی.(۱۳۰)

---

(۱۲۸) باتولډ په اسلامي انسایکلو پیډیا کښي ج۲، د تاجیک آرټیکل.
(۱۲۹) د شاهنامې فرهنګ، ص۸۴.
(۱۳۰) په چیني کتابو کښي د مینځنو پېړیو پلټني، د پترچ میدر تالیفو د لندن طبع ۱۸۸۷ع، ج۱ ص ۲۶۶.

نتائج

اوس چي تاسو د ۱۴۰۰ کاله پخوا ځني د پښتو لیکونـه او اسناد او د لویکانو یـو پښتـو بیـت ټکي پـه ټکي د لغـوي او تاریخي تحلیل سره ولوست، نو بـه د دې څېړني ادبي او لسـاني تاریخي نتائج لنډ لنډ ولیکم.

۱. لویکـان، یـوه شـاهي کورنـۍ وه پـه زابلسـتان او غزنـي کښـي چـي د کابلشـاهانو سـره یـې خپلـوي لرلـه، د دوی نوم له پښتو (لوی) څخه جوړ شوی دی او ژبـه یـې پښتـو وه، او قدیمتر "لویك" وجویر (هجویر) نومېـد د (۱۲۰هـ) حدود.
۲. دغه یو بیت د لویکانو د ژبي نمونه پاته ده.
۳. د دوی د ژبـي لهجـوي سیسـتم د وردګـو او مسـیدو او وزیرو اوسنی ادا ته ورته و.
۴. دوی بتان درلوده، خو وروسته مسلمانان سول.
۵. د دوی جګـړې لـه صفاریانو او غزنویـانو سـره څـو قرنـه جاري وي.
۶. د دوی نـژادي تقـارب لــه غلجیــانو (خلجیــانو) ســره ښکاري، ځکه چي ژبه یې هم "لسان خلجیه" بللې شوې ده.
۷. د غزني قدیم نوم (ګزنه) لکه په سغدي او فارسي کښـي چي ریښې لري، په پښتو کښي هم (ګزنه) و.

e Digital Library

۸. د پښتـو د یـوه قـدیم نظـم ویـونکی (لویـك) چـي د خانـان لویك او خنچل کابلشـاه معاصـر و پـه (۱۶۳هـ) کښـي بـه ژونـدی و، نـو دی هـم لکـه امیرکـروړ سـوري، د پښتـو قدیم شاعر او د هغه معاصر و.

۹. د لویکـانو کورنـۍ د سـبکتګین پـه لاس ختمـه سـوه (۳۶۵هـ).

۱۰. پښتو په دغو اوقاتو (۲۰۰هـ حدود) په شرقي خوا کښـي پهلوي ته نژدې وه، چي په دې بیت کښي د زمـي، ګزنـه، براغلـوم او تـازي کلمـات لـه سـغدي او پهلـوي سـره نژدېوالي او اشتراك لري، خو په دغه عصر کښـي چي د امیرکـروړ شـعر هـم موجـود دی، لـه دغـو اغېـزو څخـه سپېڅلی دی، نو داسي ښکاري، چـي د امیرکـروړ ژبـه د غور په غـرو کښـي لـه دغـو پـردو اغېـزو څخه لیـري پاتـه وه، د زابـل او غزنـي پرخـوا د ساسـاني دورې ثقافـت او ژبـي اثرونـه کـړي وو، او ځکـه چـي دا غرونـه او رغونـه د هند سیاسي او تجارتي لار وه، او د ایران او ماوراء النهر او عربـو خلکـو تـګ او راتـګ دلتـه ډېـر و، نـو د دوی تقافتي او ژبني اثرونه هم یوه طبیعي خبره ده.

۱۱. په مسیحي لومړیو پېړیو کښي چي سپین "هون" (آریایي اقوام) د تخارستان له خوا زابلسـتان تـه راغلـل، لـه دوی څخه هفتالیـان (ابدالیان) د ارغنداو او هلمند پـه نـاوو او

غرو او رغوکښي تر کوړکه له پخوانو پښتنو سره ګډ او میشته شول. چي اوس د ابـدالي (دراني) پـه نامـه کښـي هغـه قدیمـه ریښـه سـته، او بلـه ډلـه د غلجـي، خلجـي، غرځـي) پـه نامـه لـه محلـي پښتنو سره ګډ سـول،[۱۳۱] د دغـو خلکـو ژبـه دمخـه هـر څـه چـي وه، خـو دلتـه پـه زابلستـان کښي له غزني څخه تر سیسـتانه پښتو سوه، او د دوی ګډون له پخوانو پښتنو سره په دغـه ژبـه کښـي ځیني قدیم ترکي کلمات ګډل کړل: لکه هون چـي "خـان" سو، یا اولس، "جرګه" "یرغل" او نور.

خو کوم وخت چي پر دغـو هونـانو (خانـانو) د اسلامي فتوحاتو یرغلونـه راغلـل، نو دوی غرو تـه وخاتـه، او د دوی لهجـه او ادا پـه غـرو کښي پاته سوه، لکه د وردګو او وزیرو او مسیدو لهجې.

اما هغه اقوام چي په سیمو کښي وو، د دوی پر لهجـو د سیمي د خلکو او مدنیت او ژبو اثر وسو، او تهذیب یـې ومونـد، چي اوسنیو ابدالیو لهجه یې نمونه ده.

[۱۳۱] ځینو لیکوالو پښتانه دهون لـه نسـله ګڼلي دي، مګر دا خبره تـاریخي اصالت نـه لـري، ځکـه مـوږ د هـون تـر زمـانې ډېـر دمخـه پـه ریګویـدا او د هرډوټ پـه تـاریخ کښي د پکهت او پکتویس ذکر د آمو او اباسـین تـر منـځ، سـیمو کښـي وینـو، او دا ثابتـه ده، چـي پښـت = پښتانـه درې، څلـور زره کالـه مخکـي هـم پـه پښتونخـوا (د هیرډوټ پکتي ایکا) کښي اوسېدل، خو هغه وخت چي په عیسـوي لومړیـو پېړیـو کښـي سـپین هونـان (خانـان) پښتونخـوا تـه راغلـل، نـو دوی پـه دې سـیمو کښـي د پښتنو سره ګډ، او پښتـانه سول او ژبه یې هم پښتو سوه.

د لویکانو تاریخي ښکارندوی

لویـك وجـویر (هجـویر، وجیـر) د رتبیـل او کابلشـاه پـه خدمت (کرامات) د ۱۲۰هـ حدود، لویك خانان د وجویر زوی (د ګردیزي: خاقان) مسلمان او بیا مرتد شوی لویك، چي د خنچل کابلشاه معاصر و (د دوی معاصر یو بل لویك، د پښتو بیت ویونکی) د ۱۶۳هـ حدود محمد بن خاقان (ګردیزي) د ده نوم اسلامي او هم مسلمان و، د ۲۱۰هـ حدود، افلخ د محمد زوی (د ګردیزي ابومنصور افلح) د یعقوب لیث څخه په ګردیز کښي مات سو ۲۵۶هـ.

ابوعلي (ابوبکر) لاویك (طبقات ناصري) یا مطلق لویك (سیاست نامه) د کابلشاه د زوی خسر، چي د سبکتګن لـه لاسه یې په چرخ کښي د خپل زوم (د کابل شاه زوی) سره ماته وکړه ۵۶۳هـ.

پای

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library